بـــــەشـــــی چـــــــوارەم
ئەنجام

١-تێزی مێژووی تورک‌و تیۆری زمانی خۆر

پاش ئەوەی تێزی مێژووی تورک‌و تیۆری زمانی خۆر هێنراونەتە ئاراوە، ژمارەیەکی زۆر لێکۆڵینەوەی هاو ئاهەنگ لەگەڵ دیدو بۆچوونەکانی ئەو دوو تێزەدا ئەنجامدراون. ژمارەیەکی زۆر ووتار نووسراون. دەکرێ ئەو لێکۆڵینەوەو ووتارانە بەم شێوەیە ڕیزبکرێن:

١-*شەمسەدین گوونالتای، خۆرهەڵاتی نزیک، ئیلام‌و میسۆپۆتامیا لە یەکەمین سەردەمەکانی مێژووی تورکدا، دەزگای مێژووی تورک TTK ، ئەنقەرە ١٩٣٧.*

٢-*شەمسەدین گوونالتای، خۆرهەڵاتی نزیک ٢ ، ئانادۆڵ لە کۆنترین سەردەمەکانەوە تا داگیرکردنی لەلایەن هەخامەنشیەکانەوە (ئەخمینییەکان)، TTK ، ئەنقەرە ١٩٤٦.*

٣-*شەمسەدین گوونالتای، خۆرهەڵاتی نزیک ٣ ، سوریا و فەڵەستین، TTK ، ئەنقەرە ١٩٤٧.*

٤-*شەمسەدین گوونالتای، خۆرهەڵاتی نزیک ٤، بەشی یەکەم، بەشی دووەم، TTK ، ئەنقەرە ١٩٥١.*

٥-شەمسەدین گوونالتای، <u>مێژووی ئێران بەرگی١</u>، TTK ، ئەنقەرە ١٩٤٨.

٦-شەمسەدین گوونالتای، <u>ڕەشنووسی هێڵە گشتیەکانی مێژووی تورك ٢، ژ-٣٣، میسۆپۆتامیا- سۆمەریەکان</u>، ئەستەموولّ ١٩٤٣، ٢٠٨ ل.

لەم کتێبەدا لە بیرچوونەوەی خودێتی لای تورکەکان، بەم شێوەیە باس دەکرێت:

" ئەم گروپە ئەتنی‌یانە کە بنەچەیان دەگەڕایەوە بۆ ئاسیای ناوەڕاست، لە ئەنجامی سروشتو توانا ڕەگەزیەکانیانو بەرزی کولتوورەکانیاندا، بوو بوونە توخمی کاراو داهێنەری ئەو کۆمەڵە مرۆییە. بەلاّم ئەم توخمەکاراو داهێنەرە لە نیمچە دورگەی عەرەبداو، لەبەر لێشاوی بەردەوامی کۆچەرەکاندا وورده وورده زمانی ڕەسەنی خۆیان لە دەستداوەو لە ئەنجامی توانەوە لەناو زۆربەدا، بە سامی بوون.

پاش تێپەڕینی هەزاران ساڵ بەسەر ئەو سەردەمانەدا، دەبینین لەهەمان ناوچەدا هەمان ڕووداو دووبارە بۆتەوە. لە سەردەمی خەلافەتی عەباسیدا ئەو تورکانەی هاتن بۆ بەغداو ئاسیای نزیك، هەرچەندە لە سەرەتادا بوونە توخمی فەرمانرەواو کاراو داهینەری ئیمپراتۆری عوسمانی، بەلام ئەوە راستیەکی میژوویی زانراوە کە بە تیپەرینی کات لەناو زۆربەدا توانەوەو رۆیشتن. هیزە تورکەکانی سامەرا، ئەمیرولئومەراکانی بەغداو هیزەکانی دواتریشیان، ئەمیرەکانی سەلجوقو ئەتابەکیەکان، لە میسۆپۆتامیاو سوریاو فەلەستیندا، <u>لەناو ئەو زۆربەیەدا کە خۆیان فەرمانرەوایان بوون زمانی رەسەنی خۆیان لە دەستداو</u> بوون بە عەرەب. ئایا ئەمە تا رادەیەك رووداویکی نوی نیە؟" (ل ٥٩)

٧- شەمسەدین گوونالتای، مەسەلەی رەگەزو نیشتمانی یەکەمی تورکەکان، <u>گۆڤاری سیمیناری میژوو</u>، کۆلیجی ئەدەبیاتی زانکۆی ئەستەموول، ئەستەموول ١٩٣٧.

٨-شەمسەدین گوونالتای، <u>خۆرهەلاتی دوورو چینی کۆنو هندستان لە یەکەمین سەردەمەکانی میژووی تورکەوە</u>، کۆلیجی ئەدەبیاتی زانکۆی ئەستەموول، ئەستەموول ١٩٣٧، ل ٣٠٩.

٩-قـەدری کـەمال (کـۆپ)، <u>خۆرهـەڵات و باشـووری خۆرهـەڵاتی ئانـادۆڵ</u>، فۆلکلۆر، ئەنقەرە ١٩٣٣، چاپخانەی (حاکمیەتی میللیە).

لـەم کتێبـەدا کـە دەڵێت ((پێشکەشە بە سـەرەك وەزیـری بـەناو بـانگ و زۆر خۆشەویستمان حەزرەتی عیسمەت پاشا))، بە کورتی ئاوا دەگوترێ:

" مێژووی ئەو هەرێمانەی ئەمڕۆ نیوەیان بە تورکی و نیوەکەی تریان بە زمانـەکانی‌تر قسـەدەکەن، هـەروەها ئـەو لێکۆڵینەوانـەی لـەو هەرێمانـەدا دەیانکەین، دەتوانن گەلێك شتی بە نرخمان فێربکەن.

-بۆچی لێرە هەمووان بە تورکی قسە ناکەن؟

-بۆچی نیوەی خەڵکی ئەم هەرێمانە، بە زمانێکی جیاواز لە تورکی قسە دەکەن؟

-ئایا لـەم نیشـتمانە ڕەسـەنەی تورکـدا، قسـەکردن بـە زمـانی جیاجیا شـتێکی ڕاسـتە؟ تەنـها مێـژووی ئـەو هەرێمانـە دەتوانـێ وەڵامـی ئـەم پرسـیارانەمان بداتـەوە. لەبـەر ئـەوە پێویسـتە گرنگـی بـە مێـژوو وناسـینی خـەڵکی ویلایەتـەکانی خۆرهـەڵات و باشـووری خۆرهـەڵاتی ئانـادۆڵ بدرێـت. (ل ٨-٩)

هـاتن و نیشـتەجێبوونی تـورك لـەم هەرێمانـەدا، لانی‌کـەم ٧٠٠٠ سـاڵ لەمەوبەرە. کە لەسـەرجەمی ئیمـپراتۆری عوسمـانیدا دەگوتـرا ویلایەتـەکانی خۆرهەڵات، بەشێك لە خوێندەواران و خەڵکی <u>کوردستان</u>-یان بە بیردا دەهات. لەدوا سەردەمەکانی ئیمپراتۆری عوسمانیشدا، ناوێکی تری ئەم ناوچەیە بوو بە <u>ئەرمەنستان</u>. ئەو سەردەمە بەشێك لە ویلایەتەکانی باشووری خۆرهەڵاتیش بە <u>کیلیکیە</u> حسابکراوە.

کـاتێك کـە هێرشـی قەومـە تورکـەکان لـە ئاسـیای ناوەڕاسـتەوە بـەرەو هەرچوارلای جیهان دەستی پێ‌کردووە، سەر زەمینێك هەبووە کە خێڵ و تیرە تورکەکان لە (ما وراء النهر)ەوە بەرەو باکوورو خۆرئاواو باشوور لەوێ لایان داوەو ناوبەناویش تێیدا نیشتەجێ بوون.

خێڵـە تورکـەکان، کـە لـە کـەنارەکانی دەریـای خـەزەرو ئاسـیای ناوەڕاسـتەوە بـەرەو خۆرئـاوا ڕۆیشـتوون، لـە هـەموو سـەردەمێکی مێـژوودا

بێرەدا تێپەڕیون، جێپێیان لەم ناوچانەدا بەجێ هێشتووە، لێرەوە بە ناوەڕاست و خۆرئاوای ئانادۆڵدا بڵاو بوونەتەوەو ڕۆیشتوون. لەبەر ئەوەشە کە هیچ گومانێك لەوەدا نیە قەومە تورکەکان لە هاتنیاندا بۆ ئانادۆڵ، ئەم هەرێمانەیان کردووە بە نیشتمانی خۆیان، بەکەنارەکانی ڕووباری دیجلەو فوراتدا بڵاو بوونەتەوەو شارستانێتیی باڵایان لەوناوچانە دامەزراندووە.

مێژووی بەجێ هێشتنی نیشتمانی یەکەمی تورکەکان و هاتن و نیشتەجێبوونیان لە ئانادۆڵدا، بە٧٠٠٠ ساڵ دەژمێردرێت.)) (**<u>مێژووی تورك، بەرگی یەکەم</u>**، ل ٣٠، ل ٩)

"ئەگەری ئەوەی کە ناوی دیجلەو فورات ووشەی ڕەسەنی تورکین و تورکەکان ناویان لەو دوو ڕووبارە نابێت، ئەگەرێکی زۆر بەهێزە. بەڵام ئێمە ناچینە قووڵایی ئەو مێژووە کۆنەوە، تەنانەت واز لە دۆزینەوەی ئەم دواییانەی پاشماوەی حیتیەکان لە دەوروبەری مەلاتیە دێنین و، جاری لە سەردەمە نزیکەکانی مێژووی ئەو شارستانێتیانە دەکۆڵێنەوەو هەرچیمان دۆزیەوە، لەگەڵ بیروڕای خۆماندا بە کورتی دەیخەینە بەر دەستی مێژوونووس و خوێنەران." (ل ١٠)

"خۆرهەڵات و باشووری خۆرهەڵاتی ئانادۆڵ، لە مێژووی کۆنی تورکدا، بابەتی شایانی لێکۆڵینەوەن. خێڵە تورکەکان کە لەسەردەمە جۆربەجۆرەکانی مێژوودا لە نیشتمانی یەکەمی خۆیانەوە کەوتوونەتە ڕێ و هاتوون، هەندێك جار بەم ناوچانەدا تێپەڕیون و هەندێك جاریش کردوویانن بە نیشتەجێ و نیشتمانی خۆیان، جێپەنجەی شارستانێتیە هەمەجۆرەکانی مێژووی تورك و پاشماوەی تائەمڕۆ هاتووی ئەو شارستانێتیانەیان لەسەر ئەم خاکە دەوڵەمەند و هەژارە بەجێ هێشتووە.

با هیچ گومانێکمان لەوە نەبێت کە ئەم پارچەیەی نیشتمانە مەزنەکەمان کە بە درێژایی مێژووی تورك ئەم تایبەتمەندیەی بەردەوام بووە، پڕە لە کۆمەڵێك حەقیقەت کە بە نهێنی و داخراوی ماونەتەوەو ئێمە هێشتا پێمان نەزانیون یاخود بەنیوەیی پێمان زانیون، بەڵام دۆزینەوەو ئاشکراکردنیان زۆر پێویستە. گەڕان بەدوای ئەو حەقیقەتانەدا، دۆزینەوەو بڵاوکردنەوەیان و

لیرەشـەوە پیشـکەش کردنـی خزمـەتیکی نـوی بـە میللـەتی تـورك، کـاریکی پیویستە.)) (ل ٨)

" دەبی ئەوە دووبارە بکەینـەوە کە: خـەلکی ئـەم هەریمانـە کە لـە رووی نـەژادو دابو نەریتـەوە <u>تورکـی بیخەوشـن</u>، لـە سـایەی ئیـدارەی ویرانکـەرو کەمتەرخـەمو فەرامۆشکاری سەلتەنەتی عوسمانیدا، چـەندین سـەدە لـە ژیـر دەستی دەرەبەگایەتیدا ئازاریان چەشتووە. لە روانگەی ریکخستنی دەولـەتو حکومەتـەوە، سیمای میژوویی و ئیدارە کۆنـەکانی ویلایەتـەکانی خۆرهـەلات، شیوەیەکی فیودالیانـەیان هەیـە. یاچەند سولتانو چەند پاشایەك بـەریوەیان بردوون، یاخود چەند میرو بەگیك. دەرەبەگـەکان ئەم هەریمانـەیان کردووە بە پارچـەی جیاجیـا و لـە سـەختترین بـارودۆخدا باجیـان لیوەرگرتـوون. لـەپال ئەوانیشـدا، مـەلا و شـیخەکانیش یارمـەتی ئـەم راوو روتکردنـەیان داوەو چەمکی دەولـەتو ئـایین لـە دەستی دەرەبەگـەکانو چینـی رۆحـانیدا (پیـاوانی ئایین)، بوونەتە بەهیزترینو ویرانکـەرترین ئـامرازی چەوساندنەوە. یـەکیك لـە هۆکارەکانی دواکـەوتنی ئـەم هەریمانـە، یاخود یـەکیك لـە سـەرەکی ترین ئـەو هۆکارانە، ئەمەیە." (ل ١٧)

"ناوی گوند، بینا، نیشتمان، خیزان، کەس، خیلوهۆزەکان تورکییـە." (ل ١٨-١٩)

" لـە روانگـەی دەولەمـەند کردنـی میـژووی تـوركو فۆلکلـۆری تورکییـەوە، ویلایەتـەکانی خۆرهەلاتیشمان وەکـو ناوچـە تورکیـەکانیتر، پـرن لـە مـادەی کولتووریی دەولەمەند لە ویلایەتەکانی خۆرهەلاتماندا بە تۆوی پیاز دەلین (*kisha*). ناحیەیـەکی قـەزای (تۆرتـوم)ی سـەر بـە ویلایـەتی ئـەرزرومیش نـاوی (*kisha*) یە.

کولتــووری تورکـــی لـــە هـــەزاران ســـال لەمەوبـــەرەوە لـــەم ناوچانـــەدا نیشتەجیبووە، بلاوبۆتەوەو پیگەیشتووە. بەلام لەگەل ئەوەشدا زۆربەی خیلە تورکـەکان کـە بـەو وولاتـە پـانو بەرینانـەدا بلاوبوونەتـەوەو کردوویانـە بـە نیشتمانی خۆیان، گەلیك لە بەهاکانی خۆیان لە بەرامبـەر کولتـووری عـەرەبو کولتووری عەجەمدا کە لە خۆرهەلاتەوە هاتووە، لە دەستداوە." (ل ٣٥)

" گەورەترین حەقیقەت ئەمەیە: ئێمە هەرێمەکانی خۆرهەڵاتو باشووری خۆرهەڵاتی ئانادۆڵ بەو ئەندازەیەی کە شایانی خۆیانە، ناناسین. چونکە هەموو تایبەتمەندیەکانی ئەم ناوچانەمان بە ڕاستترین تێڕوانینەوە نەزانیوە. پێدەچێ لەم بوارەدا هەوڵی شایانی باسمان تاڕادەی نەبوون کەم بێت. پێویستە بە شێوەیەکی ڕاستو ڕەوان ئەوە بزانینو لە بیری نەکەین کە: ویلایەتەکانی خۆرهەڵاتو باشووری خۆرهەڵاتیشمان وەکو ئانادۆڵی ناوەڕاستو خۆرئاوا، ووڵاتێکن کە لە دامەزراندنیەوە لە شێوەی نیشتمانی توركدا دامەزراوە. باپیرانمان کە یەکەمین دانیشتوانی نیشتمانی ئەمڕۆمان بوون، دەیان هەزار ساڵ لەمەوبەر هاتوونەتە ئەم ناوە (نووسەر لەسەرەتای کتێبەکەیدا باسی ٧٠٠٠ ساڵ دەکات. ئێستا دەڵێت ١٠٠٠٠)، لێرەوە چوون بۆ ناوەڕاستو خۆرئاوای ئانادۆڵ، لەوێوە بە تەراکیاو ناوچەکانی تردا بڵاوبوونەتەوەو، لەسەر ئەم خاکە بناغە تەندروستو هەرگیز نەلەرزیوەکانی کۆماری تورکیای ئەمڕۆیان دامەزراندووە. کۆنترین شوێنەوارەکانی شارستانێتیی تورکی، لەهەر سووچو کەنارێکی ئەم هەرێمانەدا بەجێماون. بەشێکی زۆریشیان هێشتا لە ژێر خاکدا ماونەتەوە." (ل ٦٤)

١٠–یوسف زیائۆزەر، مێژووی میسر، ئەستەموول ١٩٣٩، ل– ٣٤١. لەم کتێبەدا داکۆکی لەوە دەکرێت کە یەکەمین دانیشتوانی ڕەسەنو ناوچەی میسرو خوداوەندەکانی میسر، لە نەژادی تورکەوە هاتوون. ئاوا دەگوترێت:

"شارستانێتی چاخی بەردینی نوێو چاخی کانزا (معدن)، لە ئاسیای ناوەڕاستەوە بە جیهاندا بڵاوبوونەوە. ئەمڕۆش خەریکە بەتەواوی ئەوە قبوڵ دەکرێت، ئەم یەکەمین شارستانێتییەی سەردەمەکانی بەر لە مێژوو، کە بناغەی خۆئامادەکردن بووە بۆ شارستانێتی، لە لایەن ئەو خەڵکەوە هاتووە کە ئاسیای نزیكو ناوچەی ئاوهەوای دەریای سپییان داگیر کردووە. میسرییە کۆنەکانیش کەکەس گومانی لە ئاسیایی بوونیان نیە، لە ڕیزی پێشەوەی ئەم شارستانێتییەوە دێن.

تێگەیشتن لە مێژوو سەرگوروشتەکانی ئەمە (میسر) و دەست نیشانکردنی پەیوەندیو خزمایەتیەکانی لەگەڵ باپیرە دوورەکانماندا، دەقاودەق کۆڵینەوە لە خودی مێژووی تورك دەگەیەنێ. چونکە میسری

سەردەمی بەر لە میژوو، میسری ئەو دانیشتوانەیە کە لە ئاسیای ناوەراستەوە هاتوون، یاخود بە واتایەکی تر میسری تورك‌و ئۆرال– ئالتاییەکانە. بۆیە لەم کتیبەدا لە روانگەی ئارکیۆلۆجیاو ئەنترۆپۆلۆجیاو بەتایبەت زمانەوانیەوە، لە پلەی نزیکایەتی‌و خزمایەتی میسریەکان‌و تورکەکانمان کۆلیەوەو گەیشتینە ئەو ئەنجامەی کە میسریەکان تیکەلاویك بوون لە تورك‌و خیلە ئۆرال– ئالتاییەکان.

کەسانیك دەبن کە ئەم ئەنجامە بە زیادە رەوی‌و بەرز فرین بزانن. ئەوەی لە بەرامبەر ئەو جۆرە کەسانەدا بگوترێ، ئەمەیە. هەموو جیهانی زانست قبولیان کردووە کە میسریەکان ئەفەریقایی نەبوون. کەسیش ناتوانێ بانگەشەی ئەوە بکات کە ئەوروپایی بوون. کەس لافی ئەوە لێ نادات. کەواتە گومانی تیدا نیە لە ئاسیاوە هاتوون بۆ میسر. ئەمەش بەلگەی مادی خۆی هەیە. گەران بەدوای بنەچەی ئەو خەلکەدا لە عەرەبستان، بیهودەیە. چونکە تەنانەت ئەگەر زمانەکەشیان بە خزمایەتی ببریتەوە سەر زمانی عەرەبی، زمانی عەرەبی خۆیشی زمانیکی رەسەن نیە، ئەویش تیکەلاویکە لە زمانە ئۆرال– ئالتاییەکان. مەحالیشە خەلکی باشووری رووسیا‌و قەوقاز بووبن. چونکە لەسەردەمی بەستەلەکدا، ئەو دەشتەو چیاکانی قەوقاز لەگەل بانی ئیراندا، لە ژیر تویژالی سەهۆلدا بوون. بەجۆریك کە کۆمەلانی مرۆڤ نەیاندەتوانی تیایاندا بژین. کەوابێ تاکە شوینیك کە بتوانرێ وەکو سەرچاوەی بنەرەتی‌ی میسریەکان قبول بکریت، بیجگە لە ئاسیای ناوەراست هیچ شوینیکی تر نیە. سیما‌و سیفەتە جەستەییەکان‌و زمانەکانیشیان ئەوە نیشاندەدات. لەبەرئەوە، ئەو ئەنجامەی پێی گەیشتووین، نەبە زیادە رەوی دادەنریت، نەبە بەرز فرین. بە پیچەوانەوە، ئەنجامیکی سروشتی‌و مەنتیقی‌ی رەوتی مرۆڤایەتیە.

ئەوانەی لەسەر ئەو ریگە نورانیە دەرۆن کە بلیمەتی‌ی پر بەرهەمی ئاتاتورکی مەزن کردویتی‌یەوە، بیگومان لە داهاتوویەکی نزیکدا دەگەنە خودی راستی.)) (ل ٢)

"بە بیرو بۆچوونی ئیمە، وەك چۆن ئەو (نەتەوانە) تورك بوون کە بە نەوەی نام دادەنرین‌و شارستانیتی چاخی بەردینیان هینا بۆ دەوروبەری تەپ لە میسری سەروو، هەروەها ئەوانەی کە شارستانیتی چاخی بەردینیان هیناوە بۆ

میسری خواروو، هەر تورك بوون. قوشی‌یەكان (*Kusi*) هەتا ئەمڕۆش وەكو یەكێك لە خێڵە توركەكان دەژین. لیبیاییەكان، نیبی‌یەكان* لە ناو چوارچێوەی هەمان خێڵدان."[1]

۱۱–*یوسف زیا ئۆزەر، لە لێكۆڵینەوەكانی زمانەوە: سامی‌یەكان–تۆرانی‌یەكان، بەرگی ۲، بەشی ۱، ئەستەموول ۱۹۳٤.*

لەم لێكۆڵینەوەیەدا لافی ئەوە لێدەدرێت كە ڕیشەی زمانە سامی‌یەكان توركی‌یەو ئاوا دەگوترێ:

"ئەم لێكۆڵینەوانە بەرهەمی ئەو هوشیاربوونەوە زانستیەن كە غازی‌ی پایە بەرز خوڵقاندویێتی، ئەو غازی‌یەی بڕیاری داوە وەك چۆن بوونی سیاسی توركی بنیاتناوەو پاراستویێتی، ئاواش بوونی فكری‌و كولتووری تورك بپارێزێ‌و بەرزی كاتەوە بۆ ئەو پێگەیەی كە شایانێتی. سوپاس‌و پێزانین‌و مل كەچی بۆ ئەو بلیمەتە مەزنە، كە شۆڕشە مەعنەوی‌و فكریەكانیشی بە ئەندازەی شۆڕشە مادی‌و سیاسیەكانی ڕەگی ئەبەدی‌یان داكوتاوە." (ل ۳)

"یەكەم جار كە گوتراوە زمانە سامی‌و هیندو ئەوروپاییەكان لقێك‌و دیالێكتێكی تێكەڵ‌و ئاوێتە بوون لە زمانی تۆرانی، خاوەنی ئەم قسەیە بە

---

* *لە دەقە توركیەكەدا ئەم ناوە بەم شێوەیە نووسراوە: Nbiler*

[1] *بیروڕاكانی پرۆفیسۆر یوسف زیا ئۆزەر–ی نوێنەری ئەسكی شەهر سەبارەت بە خەڵكی میسرو مێژووی میسر، ئەمانەن. لەساڵی ۱۹٥٦دا پرۆفیسۆر د. ئافەت ئینان كتێبێكی نوێی لەسەر بابەتی مێژووی میسر بڵاوكردۆتەوە (شارستانێتی‌و مێژووی میسری كۆن، دەزگای مێژووی تورك، ئەنقەرە ۱۹٥٦، ل ۳۹٥). پرۆفیسۆر د. ئافەت ئینان لەم كتێبەیدا بە هیچ جۆرێك باسی ئەو كتێبەی سەرەوەی پرۆفیسۆر یوسف زیا ئۆزەر ناكات. نە لە پەراوێزو نە لە بیبلۆگرافیاكەشیدا تووشی ناوی پرۆفیسۆر یوسف زیا ئۆزەر نابین. ئەمە لە كاتیكدایە كە لە سالانی ۱۹۳۰ و دواتردا، هەردووكیان پیكەوە لەسەر خوانەكانی پیشەوای مەزن مستەفا كەمال‌و كۆنگرەكانی مێژووی تورك‌و زمانی توركیدا، داكۆكی‌یان لەوە دەكرد كە خەلكی ناوچەیی‌و ڕەسەنی میسر تورك بوون.*

کەسێك کە گوناهێکی گەورەی کردبێت، دادەنرا. ئێستا بەتەواوی لەگەڵ ئەم بیروڕایە ڕاهاتووین‌و، ئەوانەش کە بانگەشەی بۆ دەکەن زۆر بوون.
هیوادارم لاوانی تورك کە لە سایەی هاندان‌و پشتیوانی بەرزو ژیانبەخشی غازی مەزندا پێدەگەن، ئەو ڕاستیە مەزنەی کە زمانی تورکی زمانەکان‌و ڕەگەزی تورکیش دایکی میللەتان بووە، بە هەموو جیهان بگەیەنن." (پێشەکی)

هیوادارین ئەو ڕوونکردنەوەو درێژەیەی لە بەرگی یەکەمدا، سەبارەت بەوەی کە ئەسڵ‌و سەرچاوەی قەومە هیندو ئەوروپاییەکان ئۆرال- ئالتایی بووەو هەروەها ئەو ڕوونکردنەوەو ووردەکاریانەی سەبارەت بە ناوی ئاری- سامی‌و وەرگێڕانە ئەڵمانیەکەی پێشکەشمان کردن، مەسەلەکەی بەپێی پێویست ڕوون کردبێتەوەو سەلماندبێتی عەرەب قەومێك نیە لە عەرەبستاندا لە دایك بووبێ، بەڵکو یەکێکە لە یەکەمین کاروانەکانی ئەو کۆمەڵە مرۆییەی لە سیبریاو بەرزاییەکانی تۆرانەوە هاتوون. (ل ٣١٤) بەشێك لە بەڵگەکانی ئەم ڕاستیە، ناوی خێڵە عەرەبەکانەو بەشێکی تریشی ڕیشەو ڕێساکانی زمانی عەرەبیە." (ل ٣١٤)

١٢-*سایم عەلی دیلەرمە، بەرەو یەکێتی زمان، گۆڤاری ئەنترۆپۆلۆجیای تورکی، ژمارە ١٣-١٤، مارت- ئەیلولی ١٩٣٤؛ ژمارە ١٥-١٦، مارتی ١٩٣٤، ژمارە ١٧-١٨، ١٩٣٥، ژمارە ١٩-٢٢* * *(ئەم لێکۆڵینەوەیە بە زمانی فەرەنسی نووسراوە. لە لێکۆڵینەوەکەدا هەوڵدەدرێت ئەوە بسەلمێنرێت کە ڕیشەی زمانە هیندو ئەوروپیەکان تورکی بووە)*

١٣-*ئیسماعیل حامی دانشمەند، یەکێتی بنەچەی تورك لەگەڵ هیندو ئەوروپاییەکاندا، بەرگی١، ١٩٣٥، بەرگی ٢، ١٩٣٦، چاپخانەی دەوڵەت، ئەستەمووڵ.*

---

* *لێرەدا بە ئاشکرا دیارە کە مانگ‌و ساڵ‌و ژمارەکانی گۆڤارەکە بە هەڵە چاپکراون. بەڵام لەبەرئەوەی هیچ سەرچاوەیەکمان لەبەر دەستدا نیە بۆ ڕاستکردنەوە، وەکو خۆیان نووسیماننەوە.*

١٤-ئەحمەد جەواد ئەمرە، توركی و ئەو زمانەی سۆمەریەكان قسەیان پێ كردووە، یەنی تورك Yeni Turk، ١ی تشرینی یەكەمی ١٩٣٢، ل ٤٨-٥٨.

١٥-سەفوەت ئەنگین، دەروازەیەك بۆ: پرنسیپەكانی شۆڕشی كەمالی، مێژووی شارستانێتی توركی مەزن و لێكۆڵینەوەی سۆسیۆلۆجیانەی، چاپخانەی جمهوریەت، ئەستەمووڵ ١٩٣٨.

١٦-قەدری كەمال، مەسەلەی زمان لە خۆرهەڵاتی ئانادۆڵدا، ئولكو Ulku، ژ- ٥، حوزەیرانی ١٩٣٣، ل ٤٠٤-٤٠٧، لەم ووتارەدا ئاوا دەگوترێ:

"وەكو ئامارەكان پێمان دەڵێن، بەشێكی زۆری خەڵكی ئەمڕۆی خۆرهەڵات و باشووری خۆرهەڵات، بە زمانی جیاواز لە توركی ڕەسەن قسە دەكەن. ئەم مرۆڤانە كە لە كاتی خۆیدا نزیكەی هەموویان بە توركی قسەیان كردووە وبە پێی بەڵگەنامە مێژووییەكان بێجگە لە تورك سەر بە هیچ نەژادێكی تر نین، هەر چۆنێ بووە زمانی رەسەنی خۆیان لە دەستداوە و زمانی بێگانەیان وەرگرتووە.

دانیشتوانی دەوروبەری خۆرهەڵات و باشووری خۆرهەڵاتی ئانادۆڵ، تا چەند سەدەیەك لەمەوبەر، هەر بە توركی رەسەن قسەیان دەكرد. ئەمڕۆ لەو ناوچانەدا چەند زمانێك بەكاردەهێنرێن. لە نێوان ئەو زمانانەدا،پاش زمانی توركی، بڵاوترینیان زمانی كرمانجی و زازاییە. هەردووكیشیان زمانی سەرەتایین. لە ئەنجامی ژمارەیەكی زۆر لەو لێكۆڵینەوانەدا كە ئەنجامدراون، دەردەكەوێت ئەم زمانانە (تێكەڵ) ێكن لە دوو دیالێكتی توركی كە (توركە چیاییەكان) قسەیان پێدەكەن. خێڵێكی توركمان كە لە دۆڵێكی هەكاریدا دەژین، بەخۆیان دەڵێن (كورد)."

١٧-د. رەشید غالب، شۆڕشی مێژووی تورك و تێزە بێگانەكان، ئولكو، ژمارە ٩، تشرینی یەكەمی ١٩٣٣، ل ١٦٤-١٧٧ (لەم ووتارەدا تێگەیشتنی كەمالیزم و ناسیۆنال سۆسیالیزم-ئایدیۆلۆجیای نازیەكانی ئەڵمانیا- پێكەوە بەراورد دەكرێن و داكۆكی لەوە دەكرێت كە دووەمیان یەكەمیانی لە خۆیدا هەڵگرتووە).

١٨- حسەین نامیق، سەبارەت بە سۆمەریەکان، ئولکو، ژمارە ١٢، کانونی یەکەمی ١٩٣٣، ل ٣٨٦-٣٩٣. (لەم نووسینەدا هەوڵدەدرێت تورك بوونی سۆمەریەکان بسەلمێنرێت.)

١٩-شەوکەت عەزیز، هێزی بایۆدینامیکیو ئەنترۆپۆدینامیکی‌ی مێژووی تورکو ئاسیا، ئولکو، ژمارە ١٨، ئابی ١٩٣٤، ل ٤١٣-٤١٨.

٢٠-محەمەد سەفوەت، ئیمپراتۆری‌ی حیتی، کۆنترین شارستانێتی تورك لە ئانادۆڵدا، ئولکو، ژمارە ٢١، تشرینی دووەمی ١٩٣٤، ل ١٦٤-١٧٢.

ئولکو، ژمارە ٢٣، کانوونی دووەمی ١٩٣٥، ل ٣٢٣-٣٢٨.

ئولکو، ژمارە ٢٤، شوباتی ١٩٣٥، ل ٤١٨-٤٢٦.

ئولکو، ژمارە ٢٩، تەمووزی ١٩٣٥، ل ٣٢١-٣٢٣.

(لەم زنجیرە ووتارەدا هەوڵدراوە بسەلمێنرێت کە حیتی‌یەکان تورك بوون.)

٢١-موزەففەر، نەژادی تورکو مێژووی تورك، ئولکو، ژمارە ٢٢، کانونی یەکەمی ١٩٣٤، ل ٢٤٩-٢٥٤.

٢٢-حەسەن رەشید تانکوت، سۆمەر، موهانجۆدارا، خەراپاو زمانی دایك، ئولکو، ژمارە ٣٢، تشرینی یەکەمی ١٩٣٥، ل ٩٠-٩٢. (لەم ووتارەدا هەوڵدەدرێت بسەلمێنرێت سۆمەریەکان تورك بوون.)

٢٣-نافی عاتف کانسو، کۆلێجە نوێکەمان، ئولکو، ژمارە ٢٦، شوباتی ١٩٣٦، ل ٤٠١-٤٠٢. (لەم ووتارەدا، کە بە بۆنەی کرانەوەی کۆلێجی زمان-مێژوو وجوگرافیاوە پێشکەشکراوە، هەوڵدەدرێ تورك بوونی حیتی‌یەکان، سۆمەریەکان، میسرو میسۆپۆتامیا بسەلمێنرێت.)

٢٤-ووتەی سەفوەت ئاریکان،کرانەوەی کۆلێجەکەمان، ئولکو، ژمارە ٣٦، شوباتی ١٩٣٦، ل ٤٠٣-٤٠٥ (لەم ووتارەدا کە بۆنەی کرانەوەی هەمان کۆلێجەوە پێشکەشکراوە، باسی ئەو کولتوورو شارستانێتی‌یانە دەکرێت کە تورك لە چین‌و هندستان‌و میسۆپۆتامیادا دایمەزراندووە.)

٢٥-ئافەت، یەکەمین وانەی خاتوو ئافەت پاش کرانەوەی کۆلێجی نوێ، ئولکو، ژمارە ٣٦، شوباتی ١٩٣٦، ل ٤٠٦-٤٠٩. هەروەها بڕوانە: ئاین

تاریهی Ayin Tarihi، ژماره ٢٦، شوباتی ١٩٣٦، ل ١٨-٢٣. خاتوو ئافەت لە یەکەمین وانەیدا پاش کرانەوەی کۆلیجی زمان و میژوو و جوگرافیا، لە شوینیکدا دەقاو دەق ئاوا دەلیت:

" دەبێ بلیم سۆمەری و حیتییەکان تورك بوون، ئەو شارستانیتییانەش کە لە میسۆپۆتامیاو ئانادۆلدا دایانمەزراندوون، راستەو راست شارستانیتی تورکی بوون. حەقیقەتە هەرگیز نەلەرزیوەکانی میژووی ئیمە لە لایەن زانا بێ لایەنەکانەوە، کە لە نزیکەوە سەرنجی دۆزینەوە میژووییە نویکان دەدەن، بەووردی کۆلینەوەیان لەسەر دەکرێ و پشت راستیان دەکەن."[٢]

٢٦-ئەو کۆنفرانسەی سکرتیری گشتی دەزگای زمانی تورکی و نوینەری بوردور، پرۆفیسۆر ئیبراهیم نەجمی دیلمەن لە رادیۆوە بلاوی کردۆتەوە (ئولکو، ژمارە ٤٣، ئەیلولی ١٩٣٦، ل ١٦١-١٦٦). ئەم کۆنفرانسە بە کورتی بەم شیوەیە:

---

[٢] لەو کاتەدا کە خاتوو ئافەت و ئەوانی تر ووتارەکانیان پیشکەش دەکەن، سەرۆکی گشتی (CHF) وسەرەك کۆمارو پیشەوای مەزن مستەفا کەمالیش لە نیوان گویگراندایە. خاتوو ئافەت لە بیرەوەرییەکانیدا کە پاش سالانی ١٩٦٠ بلاوی کردوونەتەوە، ئەم بەشەی ووتارەکەی سەرەوەی واتە ئەوەی ناوی ناوە حەقیقەتە هەرگیز نەلەرزیوەکانی میژووی تورك)، لەو بیرەوەریانەدا نەهیناوەتەوە. بۆ نموونە لە کتیبی چەند بیرەوەری و بەلگەنامەیەك لەسەر ئاتاتورك دا (بلاوکراوەی بانکی ئیش، چاپی دووەم، ئەنقەرە ١٩٦٨)، رایدەگەیەنیت دەقی تەواوی ئەو کۆنفرانسەی بلاوکردۆتەوە (ل ٢٣٧-٢٤١). بەلام لە راستیدا بەشی حەقیقەتە هەرگیز نەلەرزیوەکانی میژووی تورك-ی لی دەرهیناوە. ئەمە راستکردنەوەو خۆدەربازکردنیکی بیدەنگ و سەنگە، بێ هیچ رەخنە لەخۆگرتنیك. شاردنەوەی عەیبەکانە. بەلام لە راستیدا هیچ شتیك نیە بشاردریتەوە. نازانستی بوون، بێ میتۆدی، دۆگماتیزم، کۆپی کردنەوەو تۆمارکردن و، میژوو نووسین بە کرێ، بەو پەری چری و فراوانیەوە بەردەوامە.

"چوار ساڵ لەمەوبەر لە ڕۆژێکی وەکو ئەمڕۆدا، خۆرێکی نوێ لە ئاسۆی بلیمەتی‌ی پیشەوای پایە بەرز ئاتا تورکەوە هەڵهات. ڕزگارکەری مەزن کە دەیویست بناغەیەکی کولتووری بۆ بوون و بەهای نوێی تورک بنیات بنێت، ڕێگەکانی کارکردن لەسەر زمان (کۆڵینەوە لە زمان)ی بۆ تورک و لاوانی تورک ئاشکرا دەکرد.

دەکرێ کۆنگرەی یەکەمی زمانی تورکی کە لە ٢٦ی ئەیلولی ١٩٣٢دا لە کۆشکی دولمە باخچە بەسترا، بە یەکەمین تیشکی ئەو خۆرە درەوشاوە نوێیە دابنرێت کە بەدەوروبەردا بلاوبۆوە. ئەو سەرکردەیەی کە لە ٢٠ی ئابی ١٩٢٨دا بە قبولکردنی ئەلفو بێی نوێی تورکی، یەکەمین قۆناغی بزووتنەوەی کولتووری تورکی‌ی دەست پێکرد، پێش ئەوەی دەست بداتە شۆڕشی زمان، خەریکی مەسەلەیەکی گەورەی تر بوو: مێژووی تورک،

مێژووی دوێنێ و ئەمڕۆمان؛

مێژووی ئێمە پێش ئەوەی دەستی پیرۆزی ئاتا تورک بیگاتێ، لە نەبوونی‌یەکی مایەی بەزەیی و ئازاردەردا دەبینراو نیشان دەدرا. لەو کتێبە بەناو مێژووییانەوە کە لە ئەورووپاوە کرابوونە تورکی، بێجگە لە دایک بوون، چوونە سەر تەخت و مردنی پاشاکان و، بیبلۆگرافیاکانیان، هیچی ترمان نەدەزانی. ئەمانە وەکو ئەوەی پێکەوە ڕێکەوتبن، هەولیان دەدا وا لە- میللەتی تورک- بگەیەنن کە خاوەنی بوونێکی بێ نرخ و نزمە. گوایە سەرەتای هەموو بوونێکی ئێمە بە چوونی گەلێکی چوار سەد خێوەتی بۆ ئانادۆل دەستی پێکردووە. گوایە سەرچاوەی کولتوورو زانستی یۆنانی کۆن و ڕۆما بوون، لە چاخەکانی ناوەڕاستدا عەرەب و لە چاخی نوێشدا ئەورووپا بووە. گوایە لە ڕەوتی هەموو ئەم مێژووەدا، تورک جگە لە شەڕو پەلامار، لێدان و تێک شکاندن هیچی تری نەزانیوە.

تیزی مێژووی تورک،

تیزی مێژووی تورک کە بەرهەمی زیرەکی و بلیمەتی‌ی بەرزی ئاتا تورکە، لە بەرامبەر هەموو ئەو بیروبۆچوون و تێروانینە دوور لە ڕاستیانەدا، ڕێگەیەکی نوێی نیشاندا. بە بەهێزترین بەڵگەنامەکانی جیهانی زانست، ئەو ڕاستیە

خرایە بەر چاوی جیهان کە یەکەمین دەستپێکی کولتووری جیهانو یەکەمین پەرەسەندنی، بەدەستی تورک بووە. دوا بەدوای ئەوەی مرۆڤایەتی خۆی لە ژیانی گیانەوەران دەربازکردو، پاش ئەوەی یەکەمین بوونی خۆی لە چاخی بەردینی کۆندا درێژە پیدا، واتە پاش چاخی هەرە کۆنی بەردین، کولتووری نیۆلیتیك، واتە کولتووری چاخی بەردینی نوێ کە دەرگای بۆ یەکەمین دروستکراوەکانی زیرەکی کردەوە، بۆ یەکەمین جار لە میشکی باپیرە براکیسەفالە تورکەکانماندا دامەزرا کە لە کەنارەکانی دەریای ناوەوەی ئاسیای ناوەراستدا نیشتەجێ بوون. دیسان هەر ئەو تورکە براکیسەفالانە بوون کە بۆ یەکەمجار کانزایان دۆزیوەتەوەو بەکاریان هیناوە، لە سایەی ئەمەشدا کولتووریکی نوێو گرنگیان خولقاندووە. ئەو راستیە کە تورکەکان بە کۆچکردنیان لە ئاسیای ناوەراستەوە بەرەو هەر چوارلای جیهان، کولتووری چاخی بەردینی نوێو کولتووری چاخی کانزایان بە جیهاندا بلاوکردۆتەوە. نامەوێ ئەوە لە بیر بکەم کە تورکو لاوانی تورك ناچارن دژی ئەوانە تێ بکۆشن کە هیشتا نکولی لەم راستییە دەکەن. بەلام لەوەش دلنیام کە هەرچۆنیك بیت سەرکەوتنی تیژەکەمان، بە رووناکیی ئەو راستیەی کە زیرەکی تورك دروستی کردووە، تازە لەوە دەرچووە کە بشاردریتەوە.

سەرکردەی پایە بەرزو زمان

تەنها زانستی زمان دەیتوانی ئەم ئەنجامە بەتەواوەتی ئاشکرا بکات ، کە تویژینەوەی بەر لە میژوو پێی گەیشتووەو هەموو رۆژیك بەو راستیانەی جیۆلۆجیاو ئارکیۆلۆجیاو ئەنترۆپۆلۆجیا دەیانهیننە ئاراوە، نرخو گرنگی گەلیك زیاتر پەیدا دەکات. ئالەبەر ئەمەیە کە ئەو کاتەی تیزی میژوو کەوتە سەر ریگای سەرکەوتن، تیروانینە گرنگەکانی سەرکردەی پایە بەرز دووبارە روویان کردەوە زمان.

زمانی تورکی لە حالیکدا بوو کە بە راستی پیویستی بە چاودیری وگرنگی پیدان هەبوو. ئیمپراتۆریی عوسمانی بە دریژایی چەندین سەدە لەو غەفلەتەدا دەژیا کە هەر یەکە لەو شیوانەی زمانی تورکی، کە لە ناوچە

جۆربەجۆرەکاندا گۆرانیان بەسەردا هاتبوو، هەریەکەیان وەکو زمانیکی جیاواز بناسیت. ئەو شیوە زمانانەی وەکو خۆیان وەردەگرت و مۆرکی (بیگانە)ی لیدەدان، بەم شیوەیەش لە پیناوی ژیان بەخشین بە زمانی کۆسمۆپۆلیتی و دواکەوتووی بەناو(عوسمانی)دا، بە خۆرایی کاتی تورکی بەفیرۆدا.

(ئاتا تورك) کە بریاری داوە بە کولتووریکی نویو مۆدیرن و شایانەوە، داهاتووی درەوشاوەی تورکیش وەکو رابوردووە شکۆدارەکەی بژینیتەوە، دەبوو لە ریگەی فیرکردنی زاناو تورکەکانەوە، بەتایبەتی زمانی تورکی کە خەزینەی کولتووری تورکیە، لەو دۆخە تاریك و تیکەل و دواکەوتووە، قوتار بکات. دەبوو زمانی تورکی لە ریگە زانستیەکانەوە قوول و بەرفراوان بکری، ماهیەتی تەواوەتی و پیگەی لە نیوان زمانەکانی سەر زەویدا دیاری بکریت

سوپاس و پیزانین بۆ ئاتاتورك:

بەرهەمی هەموو ئەم کارانە، لە بلیمەتیکەوە دیت. ئەو بلیمەتە، ئەو خولقینەرە، ئەو لانکەیە، ئەو سەرەتاو کۆتاییەی تیگەیشتن لی ی ئاسان نیە، جەوهەری راستەقینەی بوونی تورکە. ئەوە ئاتاتورکە کە ئەم گەوهەرەی لەناو رۆحی میللەتدا دۆزیوەتەوەو لە خودی خۆیدا بەرجەستەی کردووە، ئاتا تورك ناوەندو سەرچاوەی هەموو زانیاریەکانمانە.

هاونیشتمانیەکانم،

پیرۆزبایی چوارەمین جەژنی زمانتان لیدەکەم،سوپاسی بی پایان و حورمەتی بی کۆتایی پیشکەشی سەرکردەی پایە بەرز ئاتا تورك دەکەم، کە ئەو بلیمەتی‌یەی دۆزیوەتەوە، لە خۆیدا بەرجەستەی کردووەو تورکی گەیاندووە بە رووناکی و هیز."[٣]

---

[٣] *ووتارەکە لە رادیۆوەو راستەوخۆ بۆ میللەتی تورك دەخوینریتەوە. بەلام لە کۆتایی ووتارەکەدا ((ریزو خۆشەویستی)) بۆ ئاتاتورکە نەك بۆ میللەتی تورك. لیرەدا جاریکی تریش سیستەمی تۆتالیتاری و سیستەمی پیشەوایەتی، بە شیوەیەکی کۆنکریتی بەر چاو دەکەون. چونکە پیشەوا چرکەرەوەی تایبەتمەندیە*

٢٧-شەوکەت عەزیز کانسو، لیکۆلینەوەی ئەنترۆپۆلۆجیانەی حامیت، ئولکو، ژمارە ٥١، مایسی ١٩٣٧، ل ١٨٣-١٨٦.

٢٨-د. موقدیم ئایسان، (راویژکاری تەندروستی دەزگای پشکنینی چوارەم)، ئەنترۆپۆلۆجیا چی‌یە؟ پیگەی ئەنترۆپۆلۆجی رەگەزی تورك‌و زمانی تورکی، ئولکو، ژمارە ٦٢، نیسانی ١٩٣٨.

٢٩-بەسری گۆجول، ریپیوان بەرەو چین، ئولکو، ژمارە ٨٢، کانونی یەکەمی ١٩٣٩، ل ٣٦٠-٣٦٣.

٣٠-کازم نامی دورو، خانەکانی گەل‌و قزل ئەلما، ئولکو، ژمارە ٨٥، مارتی ١٩٤٠، ل ٧-١٠، دوا سێ دیری ئەم ووتارە بەمجۆرەیە:

" خانەکانی گەل ئەو شوینانەن کە بەراستی هەریەکەیان لە نیشتمانی ئازادی تورکدا (قزل ئەلما) بۆ میللەتی ئازادی تورك دەخولقینن. لاوانی تورك! رووبکەنە ئەم شوینانەو بە دوای ریگاکانی گەیشتن بە قزل ئەلمادا بگەرین."

هەروەها بروانە: کازم نامی دورو، پەروەردەی خەلك‌و خانەکانی گەل، ئولکو، ژمارە ٨١، تشرینی دووەمی ١٩٣٩، ل ٢٠٤-٢٠٧.

٣١-شەوکەت عەزیز کانسو، لە خۆرهەلاتی ئانادۆلدا، ئولکو، ژمارە ٩٥، کانونی یەکەمی ١٩٤٥، ل ٣٨٨-٣٨٩.

٣٢-ئەسعەد دەمیرای، نەژادی من، یەنی تورك Yeni Turk، ژمارە ١٠، تەمووزی ١٩٣٣، ل ٣٣٨-٣٣٩. لەم شیعرەدا بە کورتی ئاوا دەگوتریت:

باپیرم بەسەر (چین) دا فەرمانرەوا بوو، ملی بە هند کەچ کرد
پالەوانیك بوو، میژوو بەحورمەتەوە یادی دەکاتەوە.
یادی پر لە شکۆی لە دەمارەکانمدا ئاگر دەکاتەوە
باپیرم لەسەر پشتی ئەسپیك ئەوەندە بە ئازادی‌و شادی

رۆحی‌یەکانی میللەتە. ئەو تایبەتمەندیانەی بە شیوەیەکی کۆنکریتی لە کەسیتی خۆیدا بەر جەستە کردووە. لە لایەکی ترەوە، دانەرو دەست نیشانکەری نوینەران لە پەرلەمانیدا، خودی پیشەوایە. کەوابێ باشترین ریگە بۆ مسۆگەرکردنی بوونە ئەندامی پەرلەمان لە دەورەی داهاتوودا مەرایی کردنە بۆ پیشەوا. مەرایی کردن، ئەنجامی حەتمی‌ی سیستەمی پیشەوایەتی‌و سیستەمی تۆتالیتاریە.

دەجەنگا، لە ئالتايەوە بەخيرايى بەرەو خۆرئاوا
بەرەو شەريكى بى كۆتايى، بەرەو خۆرئاواى بىپايان[٤]

٣٣-مونير موئەييەد بەكمان، تابلۆكانى شۆرش، يەنى تورك، ژمارە ١١-١٤، تشرينى يەكەمى ١٩٣٣، ل ٥٣.

٣٤-مونير موئەييەد بەكمان، سەمبولى جەنگەكەمان، ((چەند بەختەوەرە ئەوەى دەليت توركم))، يەنى تورك، ژمارە ١٥، تشرينى دووەمى ١٩٣٣، ل ١١٥٩-١١٦٠.

ئەم شيعرە بەم شيوەيەيە:

جيهان بوو بوو بە يەك چاو يەك گوى يەك دل
چاوەرىى دەكرد.
توركيش كە ملى بە ميژوو كەچ كردووە، دەيگوت
غازى!
جەماوەر بوو بوو بە حەماسەتيك عەشقيك ئاگريك
گوىى دەگرت.
هەناسەى پانزە سالى بە ئەندازەى سالەكان بى كۆتايى، دەبينرا.
-((چەند بەختەوەرە ئەوەى دەليت توركم))
لەناوەوەى ئاسياوە، تا ئەوپەرى خۆرئاوا
دەنگى دايەوە.
پاشان ئەم دەنگە، بە پانتايى ئاسماندا بلاوبۆوە،
هەموو زەرەيەكى ئەو خاكەى هەژاند،
كە خوينى تورك تەرى كردووە.
لە بەرامبەر ئاسەواريكدا كە لە هەوينى ئايديال
ئيرادە و
هيز دروستكراوە،
((چەند بەختەوەرە ئەوەى دەليت توركم))
راگەياندنيكى رەسەنى غرورى منو

---

[٤] *نووسەرى ئەم شيعرە، مامۆستاى ئەدەبى دواناوەنديە.*

سەمبولی جەنگەکەمە، سەمبولی جەنگەکەم![٥]

٣٥-عەلی رەزا، روانینیك بۆ دەهەمین سالی کۆمار، یەنی تورك، ژمارە ١٦-١٧، کانوونی یەکەمی ١٩٢٣- کانوونی دووەمی ١٩٣٤، ل ١٢٣٣-١٢٣٨.
لەم ووتارەدا بە کورتی ئاوا دەگوتری:

" بەلی رزگاربوون لە بارودۆخی لەو جۆرە تاکە یەك ریگەی هەیە: تورك بوون، میللەتی تورك کە لە میژووی خۆیدا ئەسارەتی بە خۆیەوە نەدیوەو، بە چەندین سەدە بەر لە میژوو هەبووەو دوای میژووش هەردەمینی، خەسلەتیکی هەیە کە لە ئەزەلەوە نەگۆراوەو تائەبەدیش ناگۆریت: ئەویش بریتیە لە خەسلەتی خولقاندنی موعجیزەو بلیمەتەکان لە هەموو سەردەمە تاریكو خالە وەرگەرانەکانی میژوودا. ئەمجارەش هەروا بوو. کاتیك (میللەتی تورك) کەوتە ناو ئەم بارودۆخەی دواییەوە، کە لە جیهاندا وینەی نەبینراوە، بلیمەتیکی خولقاند! مستەفا کەمال!"

٣٦-عوسمان شەرەفەدین، چەك کردنی رەگەزیك، یەنی تورك، ژمارە ٢٣-٢٤، حوزەیران-تەمووزی ١٩٣٤، ل ١٥٥٦- ١٥٥٩، (لەم ووتارەدا هەموو کردەوەکانی هیتلەرو نازیەکان ستایش دەکرینو دەگوتری "با ئیمەش وابکەین" .)

---

[٥] مونیر موئەییەد باکمان-ی نووسەری ئەم شیعرە، مامۆستای ئەدەبی دوا ناوەندیە. سەرۆکی گشتی کۆمەلەی گەلی کۆماری (CHF)و سەرەك کۆمار غازی مستەفا کەمال، یەکەمجار رستەی ((چەند بەختەوەرە ئەوەی دەلیت تورکم))ی لە ٢٩ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٣دا، واتە لە ووتاری دەیەمین سالرۆژی دامەزراندنی کۆماردا بەکاری هیناوە. لەو سالانەدا لای کوردەکان، گەورەو بچووك، ژنو پیاو، هەژارو دەولەمەند،ئاغاو جووتیاری بیزەوی هتد، هەر هەموو پیکەوە رادەگویزران. رستەی ((چەند بەختەوەرە ئەوەی دەلیت تورکم)) پەیام بوو بۆ کوردەکان. رایدەگەیاند کە ئەوانەی تورك نین، ئەوانەی نابن بە تورك، دەست لە خودیتی کوردەی خۆیان هەلناگرنو نابن بە کۆیلە، ((بەختەوەر)) نابن.

٣٧–ئەحمەد ئەکرەم کۆسەمیهال، ئەو چاخانەی نیشتمانی یەکەمی تورك کەناری دەریا بوو ، یەنی تورك، ژمارە ٢٩، کانوونی دووەمی ١٩٣٥، ل ١٨٣٦-١٨٣٨.

٣٨–خالیدە نوسرەت زۆرلوتونا، لە چواردە هەزار سال لەمەوبەرەوە، یەنی تورك، ژمارە ٣٣، مایسی ١٩٣٥، ل ٢٠٧٧ . ئەم شیعرە بەم شێوەیەیە:

کاتێك کە هەموو دنیا لە تاریکیدا دەژیا
باپیری تۆ ئەی تورك، وەکو خۆرێك لە ئاسۆوە لە دایك بوو
گەلێك زوو، تیشکی شارستانیێتی بلاو کردەوە
ئەو نەبووایە دنیا بێ خۆر دەمایەوە.
لە ئاسیای ناوەراستدا بە تیشکی پێنج هەزار سال رووناك بۆوە
بەلام سەردەمێك هات لەبی ئاویدا سووتا
ئەو کاتە شارەکانیتر لە شارستانیتی تێر بوون
چونکە باپیرانمان دەستیان کردبوو بە هێرش
لە ئاسیادا چینو هند، لە ئانادۆلدا حیتی
دەولەتی مەزنی سۆمەر لە میسۆپۆتامیا
ئیلام، میسر، دەریای سپی، شارستانیتی رۆما
هەریەکەیان جی پەنجەیەکی هێزی تورکن لە سەرسنگی زەوی
تورك دەیزانی چییە تامی ژیان بە ئازادی
لە چواردە هەزار سال لەمەوبەرەوە، هەر بە بالا دەستی ژیا
ناوی (کەمال) مێژووە بەهادارەکەی (مێژووی تورك) بەرزکردەوە،
بەختیارترین میللەت ئیمەین کە (تورام: کەمال)مان بە گەردون بەخشیوە[٦]

[٦] نووسەری شیعرەکە، خالیدە نوسرەت زۆرلوتونا، مامۆستای ئەدەبی دواناوەندیە. ئەگەر سەرنج بدری، شاعیر دەلیت مێژووی تورك چواردە هەزار سالیك دەبیت. دەبی

٣٩-كازم نامی دورو، کە کۆنگرە تەواو دەبیت، <u>یەنی تورك</u>، ژمارە ٤٥، ئەیلولی ١٩٣٦، ل ٤٧٨-٤٧٩. ئەو شیعرەی شاعیر لەکاتی تەواو بوون (داخران)ی کۆنگرەدا خویندویتیەوە، ئەمەیە:

لەو خۆرەوە دەرچوو، تیۆری زمانی خۆر
راستترین تیۆری زمانە کە ئیستا بینرا بیت
بەم تیۆریە ریگەی بەرەو پیش چوون بۆ تورك کرایەوە
بەم تیۆریە، شەرەفی بیپایان دەگات بە تورك[٧]

٤٠-ئۆغوز تورك کان، زانستو ئیسماعیل حامی، سەبارەت بە یەکیتی بنەچەی تورکو هیندو ئەوروپاییەکان ١، <u>یەنی تورك</u>، ژمارە ٨٣، تشرینی یەکەمی ١٩٣٩، ل ٤٨٣-٤٨٧. نووسەر لەم ووتارەدا، رەخنە لە ووتارەکەی ئیسماعیل حامی دانشمەند دەگریت کە لە برگەی ژمارە (١٣)دا باسمان کرد. واتە ووتاری <u>یەکیتی بنەچەی تورکەکانو هیندو ئەوروپاییەکان</u>. بانگەشەی ئەوە دەکات کە تورك لە رەگەزی جیرمانی نیەو رەگەزیکی سەربەخۆیە. نووسەر بە کورتی ئاوا دەلیت:

" بە رەگەزپەرستەکان دەلین لاسایی کەرەوەی ئەلمان. ئیمەش رەگەزپەرستین. بەلام لاسایی‌کەرەوەی ئەلمان نین. بە پیچەوانەوە، ئیمە فاشیزمی ئەلمانی بەبی ماناترین شت دەزانین. بەلام رەگەز پەرستیەکەی ئیسماعیل حامی، راستەو راست لاسایی کردنەوەی ئەلمانە. کۆششیکی

خوینەر ئەوەی لە بیر نەچیت، لەو کاتەدا کە شاعیر باسی ژیان بە ئازادی دەکات، دەولەتی تورك بە هاوکاری کردن لەگەل ئیمپریالیزمی ئینگلیزیو فەرەنسیو رژیمی پاشایەتی ئیراندا، هەموو هەولو توانایەکی خۆی خستۆتە کار بۆ ئەوەی نەتەوەی کورد بخاتە ژیر باری ستەمی خۆیەوە.

[٧] شیعری باسکراو لەکاتی داخرانی کۆنگرەی سی‌یەمی زمانی تورکیدا (١٩٣٥)، خوینراوەتەوە. شاعیر مامۆستای ئەدەبی دواناوەندیە.

بیجیو بیبناغەیە بۆ نیشاندانی ئەوەی کە تورک لە خێزانی جیرمانییە. دانشمەند کە لە پووچیو بیمانایی بیردۆزەکانی نۆردیک-ئاریەن تیناگات، دەیەوی وای نیشان بدات کە تورکەکان لە رەگەزی ئەلمانین. کۆششیکی بیهودە."

II. تیروانینی تیزی میژووی تورکو تیۆری زمانی خۆر بۆ کورد

پاش ئەوەی بەرخۆدانەکانی کورد لە نیوان ۱۹۲۰-۱۹۳۸دا خەلتانی خوین کران و کوردستان بەباشی داگیرکراو، هەموو چاوگەکانی ئۆپۆزسیۆن تیك شکینران، ئەو سیاسەتی ئاسیمیلاسیۆنەی (وەك تورك لیکردن، بەتورك کردن) لەسەر نەتەوەی کورد بەردەوام بوو خیرایی و بەرفراوانیەکی گەورەی بە خۆیەوە دی. هەموو ریوشوینیك بۆ کۆیلەکردنی نەتەوەی کوردو لەناوبردنی خودیتی نەتەوەی کورد دانراو خرایە کار. کوردەکان کە لە سالانی ۱۹۳۰دا بە دوژمن ناودیر کرابوون و پییان دەگوترا "چەتە"، "جەردە"، "راوو روتکەر"و پییان دەگوترا "پیویست ناکات کوردەکان بە مرۆڤ دابنیین، دەبی وەکو حەیوان رەفتاریان لەگەلدا بکەین"، لەوە بەدواوە بە "تورکی رەسەن، تورکی پاك" ناودیر دەکران. بۆ نموونە بە خەلکی شارەکانی چۆرمو کاستامۆنوو یوزگات دەگوترا تورکو بە خەلکی دیاربەکرو هەکاریو ماردینیش دەگوترا "تورکی رەسەن"، "تورکی پاك". رادەگەیەنرا کە نەتەوەیەك نیە بە کوردو زمانیکیش نیە بە زمانی کوردی ناسرا بیت. وا ئیدیعا دەکرا. پیمان وایە هینانەوەی چەند نموونەیەك لەو لیکۆلینەوانەی لە سالانی چل بەدواوە لەسەر ئەم مەسەلەیە کراون، بەسوود دەبیت. هەر هەموو ئەم لیکۆلینەوانەش تیزی میژووی تورکو تیۆری زمانی خۆریان کردووە بە سەرچاوەی خۆیان. واتە ئەو لیکۆلینەوانەی لە بەشەکانی پیشوودا باسمان کردن.

١-قەدری پەرك (سەرهەنگی روکن- عقید الركن)، سەردەمە کۆنەکانی باشووری خۆرهەلاتی ئانادۆل، خانەی کتیبی (ئینقیلاب)، ئەستەموول ١٩٣٤،

ل ٢٤٥-٢٤٦. سەرهەنگی روکن قەدری پەرك لەو پیشەکیەدا کە لە بەرواری ١٩٤١/١١/١٨ دا بۆ ئەم کتیبەی نووسیوە، ئاوا دەلیت:

" لە شوباتی ١٩٣٨دا، کاتیك بۆ خزمەت کردن لە خۆرهەلات کەوتمە ری، ویستم لە ماوەی مانەوەمدا لەوی، دەرفەتی کۆلینەوە لە میژووی ئەو بەشەی نیشتمانە ئازیزەکەمان لە دەست نەدەم. گرنگی دانی گەورەکانمو هاوریکانم بەو بەرهەمە میژووییانەی کە پیشتر نووسیبومن، هەروەها شەوقو تامەزرۆیی بیپایانی خۆم بۆ ئەم بابەتە، سەرچاوەی هاندانم بوون.

کاتیك کە خەریکی ئامادەکردنی ئەو پیویستیانە بووم کە دەبوونە بناغەی لیکۆلینەوەکانم، بەرهەمی تورکیی بەنرخم دەسکەوت. بەلام بەشی زۆریان ناوچەیی و سنووردار بوون. لیکۆلینەوەی مەیدانیان لەسەر نەکرا بوو وکەموکورت بوون. لەو بەرهەمە فەرەنسیی و ئەلمانیانەشدا کە لە ئەوروپاوە دەستم کەوتبوون، تووشی کۆمەلیك ناوی بیگانە بووم کە درابوون بەم ناوچەیەو مایەی سەرسورمان بوون. هیشتا بەرهەمە ئەوروپاییەکان ناوی کوردستانو ئەرمەنستان-یان لەم ناوچەیە دەنا.

نەوەی مەزنی ئیمە لە خۆرهەلاتدا نەشونمای کردووەو زۆر بووە، سەدان سالیش شالاوی بەرەو خۆرئاوا بردووە. ئەم ناوچەیە کە کەوتۆتە سەر ریی تەوژمی ئەو شالاوانە، یەکەمین ئیستگەی ئیمە بووە. کەوابی دەبوو ئاسەوارو پاشماوەی کۆنو بە نرخی نەوەی خۆمان لیرە بدۆزمەوە. دەست نیشانکردنی دۆزراوەکانیشم، ئەرکیکی نەتەوەیی خۆم بوو.

بەناو بەشیکی گەورەی ناوچەکەدا سوورامەوە (هەندیك شوین چەندین جار). گەلیك فاکتم لە شوینی خۆیاندا خستە ژیر لیکۆلینەوەوە. پاشان لە رووی میژووییەوە سەلماندنم کە ئەم ناوچەیە مولکیکی کۆنو جیانەکراوەی تورك بووە، دانیشتوانیشی بەشیوەیەك کە دەتوانین بلیین سافو بیگەردە، لە نەژادی تورکنو، قەومیك نەبووە ناوی کورد بووبیت، ئەرمەنیەکانیش تەنها لە ئەنجامی کۆچکردندا هاتوونەتە ئیرەو، لە ماوەیەکدا کە لە رووی میژووییەوە

ناتوانین بلیین دریژ بووه، وون بوون. گیروگرفتەکانی نووسینەوەی میژوو دەزانم. هیوادارم لە کەموکوریەکانم ببوورن."[8]

٢-م. شەریف فورات، میژووی ڤارتۆو شارەکانی خۆرهەلات، ئەستەموول ١٩٤٨، چاپخانەی شاکا، ل ٢١٧، چاپی دووەم، بلاوکراوەی وەزارەتی پەروەردە MEBY، ئەنقەرە ١٩٦١، ١٧٦ لاپەرە.

م. شەریف فورات لە پیشەکیی ئەم کتیبەدا ئاوا دەلیت:

" سولتان سەلیم (یاووس) لە سالی ١٥١٤دا لە دەشتی چالدیراندا سوپای شا ئیسماعیلی تیك شکاند، کە لە شارەکانی خۆرهەلاتمانەوە گەراوەتەوە، بەچاو ساغی ئیدریسی بەتلیسی سەرۆکی خیلە تورکیە شاخاویەکانی خالتی- لۆهۆرتۆی بانگ کردۆتە حوزوری خۆیو، ناوی (بابا کوردی)ی بەخشیوە بە عەشیرەتەکەی (کوورت بابا Kurt baba)[*]، کە سەری گەورەیان بووە. ناوچەی دەرەبەگایەتی تایبەتی بۆ جیاکردوونەتەوەو هانی داون بە ناوی (کورد)ەوە لە بەرامبەر شیعەگەریو شا ئیسماعیلدا سەنگەر بگرن! ئەم خیلانە کە لە چیا بەرزەکانی خۆرهەلاتدا، لە سایەی ئیمتیازیکی ئاواو لە دۆخیکی سەربەخۆدا هەرچییان ویستووە کردوویانە، بەتەواوی لە هەستی یەکیتی نەتەوەییو تورکایەتی دوور کەوتوونەتەوەو بەراستی وایان زانیوە کوردو بابا کوردین.

لە کاتیکدا کەناوی بەشەکانی سەرووی شارەکانی خۆرهەلاتمان لەو نەخشەو میژووانەدا کە پیش سەردەمی سولتان سەلیم یاووس نووسراون، (ئۆرارتۆ) بووە، لە میژووەکانی پاش یاووسدا ناوی کوردستان دراوە بەم نیشتمانەی تورکو ناوی کوردیش بەو خەلکەی لەم ناوچەیەدا دەژین، ئەو

---

[8] دەردەکەوێ کە نووسەر بۆ بنیات نانو نووسینەوەی ئایدیۆلۆجیای رەسمیی لەسەر درۆ راوەستاو نیردراوە بۆ ((خۆرهەلات)). ئاشکرا دەبیت کە ئەم کارە یەکیکە لەئەرکە سەرەکیەکانی سەربازو ئەفسەرە تورکەکان.

[*] *ووشەی (Kurt) لە تورکیدا مانای (گورگ) دەگەیەنی.*

ناوە خەیالیانەی ئەسڵو بناغەیان نیە. شارەکانی خۆرهەلاتمان کە لە ژێر باری ئەم ناوە ساختانەدا. دەنالینن،[٩]

لە سەردەمی هەموو پاشاکانی عوسمانیدا، بەرەو بە بیگانە بوون براون، گەلی تورکی ئەم شارانە، کە لە یەکیتی نەتەوەیی تورك دوورخراوەتەوە، لە چەرمە سەریەکەوە بۆ چەرمە سەریەکی تر براون.

سولتان یاووس سەلیم، کە لە سەفەری خۆرهەلات گەراوەتەوە بۆ ئانادۆل، گەلیك خیلی تورکی لە ناوەوەی ئانادۆل هەلکەندووەو ناردوونی بۆ شارەکانی خۆرهەلاتمان، بۆ ئەوەی بابا کوردیەکان لە بەرامبەر شا ئیسماعیلو شیعەگەریتیدا بەهیزو بالا دەست بکات. پاش ئەوەی لەم سەردەمە نزیکەدا خیلە تورکەکان لەم ناوچانەدا نیشتەجی بوون، لەگەل بابا کوردیەکاندا تیکەل بوونو یەکیان گرت، زمانی تورکی رەسەنو بوونی نەتەوەیی خۆیان کردە قوربانی خیلو نازناوی کوردستانو، ناوی (کرمانج)یان وەرگرت." (چاپی دووەم، ل ٩)[١٠]

---

[٩] لیرەدا بە باشی دەبینریت کە ئایدیۆلۆجیای رەسمی لەسەر درۆ دامەزراو، پشت بە زانیاری چەند پیکەنیناویو بی مانا دەبەستیت. گوایە ((گەلی کورد لە ژیر ناوی کوردستاندا دەنالینی)). بەلام کتیبیکی ئەوەندە پر لە زانیاری بێ مانـاو پیکەنیناویو پر لە دژایەتی، سەرەك کۆمار پیشەکی بۆ دەنووسیو پرۆفیسۆرە تورکەکانیش وەکو ((زانستیترین کتیب))،((جدیترین کتیب))و ((نیشتمان پەروەرترین کتیب)) بە خویندکارەکانی خۆیانی دەناسینن. جگە لەوەش، بۆ راپۆرت نووسەکانی بابی عالی لە ((خۆرهەلات))، سەرچاوەیەکە ناتوانن دەستی لی هەلگرن.

[١٠] لیرەدا جاریکی تر زانیاری ئایدیۆلۆجیای رەسمیی پشت بەستوو بە دژایەتیە سازش هەلنەگرەکان، ئاشکرا دەبیت. بە ئیدیعای نووسەر، دوا بەدوای شەری چالدیرانی ١٥١٤، کۆمەلیك خیلی تورك لە ناوەراستی ئانادۆلەوە نیردراون بۆ ((خۆرهەلات)). دیسان بە ئیدیعای نووسەر ئەو کاتەش هیشتا چەمکیك بە ناوی کورد یاخود کوردستان لە ئارادا نیە. چونکە ئەم ((ناز ناوانە)) لە لایەن سولتان سەلیم (یاووس)ەوە بەخشراوە. واتە ئەو کاتە هیشتا خەلك ((تورك))ن. بەلام ئەم

ئەم کتیبە پیویستی بە لەسەر وەستانیکی زۆر وورد هەیە. چونکە ئەمە زۆر ماناداره. ئەم مانایە لەو نووسینەوە خۆی ئاشکرا دەکات کە سەر لەشکر جەمال گورسەل، سەرۆکی دەولەتو سەرەك وەزیری ئەو سەردەمە، وەکو (پیشکەش کردن– تقدیم) بۆ چاپی دووەمی کتیبەکەی نووسیوە، ئەو کاتەی لە سالی ١٩٦١دا لەلایەن وەزارەتی پەروەردەوە لە چاپدراوەتەوە. لەو نووسینەدا کە سەر لەشکر جەمال گورسەل وەکو سەرۆکی دەولەتو سەرەك وەزیر ئیمزای کردووە، داوا دەکریت کە نووسینەکانی کتیبی ناوبراو، وەکو تاکە راستی، تاکە حەقیقەت قبول بکرینو لەم روانگەیەشەوە بەتایبەت داوا دەکریت کە هەموو کەسیك ئەم کتیبە بخوینیتەوە.

ئەگەر ئەم کتیبە تەنها وەکو بیروراکانی شەریف فورات بلاو بکرابایەوە، لەوانە بوو زۆر گرنگ نەبیت. بەلام کە سەرەك کۆمارو سەرەك وەزیری دەولەتیش هەمان بیرو بۆچوونی هەبیت، بمانەویو نەمانەوی دۆخەکە دەگۆڕیو نووسینەکان وەکو بیروڕایەکی رەسمی دەردەکەون. بلاوکردنەوەی کتیبیکی ئاواش کە ئایدیۆلۆجیای رەسمی دەولەت لە خۆیدا هەلدەگریت، لەلایەن وەزارەتی پەروەردەوە، دیسان پرمانایە. سەرۆکی دەولەتو سەرەك وەزیر جەمال گورسەل ئاوا دەلیت:

" خویندنەوەی ئەم بەرهەمە کە ئەمرۆ وەزارەتی پەروەردە چاپی دووەمی بلاودەکاتەوە، لەلایەن هەموو رووناکبیرانی تورکەوە، سوودی گەورەی دەبیت.چونکە ئەو هاوولاتیانەمان کە لە خۆرهەلاتی ئانادۆلدا دادەنیشن، لەبەر ئەوەی بەزمانیك قسەدەکەن لە تورکی ناچیت وایاندەزانی جیاوازن لە تورکو ئیمەش لەبەر بیئاگاییمان وامان دەزانی، ئەم کتیبە جاریکی تر دەیسەلمینی ئەوانە تورکیکن ئاو لیل ناکەن. بە بەلگەی زانستیانەی ئەوتۆ کە نکولییان لی ناکریت لە هیچ سەردەمیکی میژوودا کۆچیکی بیگانە رووی نەداوە کە دانیشتوانی ئەمرۆی شارەکانی خۆرهەلاتی

خیلە تورکانە کە لە ناوەراستی ئانادۆلەوە نیردراون، لە ناو ئەو جۆرە ((تورکانە))ی ئەویدا، بوون بە کورد. نازناوی کوردو کوردستانیان قبول کردووە.

وەکو پاشماوەیەك بەجی هیشتبیت. لەسەر رووی زەوی، هیچ رەگەزیکی خاوەن شوناسی سەربەخۆ نیە، ناوی (کورد)ی لی بنریت. کوردەکان تەنها هاوولاتیمان نین، بەلکو هاورەگەزیشمانن بەلام بەداخەوە، ئیدارەی خراپ‌و پشتگوی خستن کە چەندین سەدە بەردەوام بوون، هەروەها پیویستیەکانی ژیانی داخراوی خۆشیان، ئەم ئەنجامەی لی کەوتۆتەوە کاتی ئەوە هاتووە هەموو رووناکبیرانی تورك، ئەرکی سەرشانی خۆیان لە بەرامبەر ئەم دۆخەدا دیاری بکەن. بە تایبەت تورکەکانی خۆرهەلات کە لەژیر کاریگەری ئەو جۆرە پروپاگەندە بی بناغەو ناراستانەو هاوشیوەکانیاندا چاوبەستەکی‌یان لیکراوەو هەلخەلەتینراون‌و لە ئەنجامیشدا سەریان لی تیکچووە، پیویستە ئەم کتیبە بخویننەوە، بی‌خەنە دلیانەوەو بەووردی بیری لی‌بکەنەوە. چونکە بەرەو رووناکی‌یان دەبات. بروام وایە بەم شیوەیە ریگای راست‌و دروست دەدۆزنەوە. زیاگۆك ئالپ،ئەو بیریارە مەزنەی تیشکی زانستی خستە سەر تاریکاییەکانی میژووو، خودیتی میللی خۆمانی نیشاندایین‌و فیری کردین، خەلکی کوی‌یە؟ ئایا خەلکی ئەو دیاربەکرە نیە کە تەحریکچی‌و پروپاگەندەچیەکان بە ناوەندی (کوردایەتی)ی دەزانن؟ ئەم راستیە فاکتیکە، بە تەنها خۆی بەئەندازەی نووسینەکانی ئەم کتیبە دەمانخاتە بیرکردنەوەوەو رووناکمان دەکاتەوە " (چاپی دووەم، ل ٣-٤)[11]

---

[11] سەر لەشکر جەمال گورسەل-ی سەرۆکی دەولەت‌و سەرەك وەزیر کە ئیدیعا دەکات کوردەکان تورکن، لە راستیدا بەم ووتارەی خوارەوەی ئاشکرای دەکات کە هەستیکی دوژمنانەی چەند قوولی بەرامبەر نەتەوەی کورد هەیە:

((ئەگەر تورکە چیاییەکان (کوردەکان) بە زووترین کات نەیەنەوە سەر ری‌و بە ئاسوودەیی دانەنیشن، سوپا هیچ سل لەوە ناکاتەوە کە شارو گوندەکانیان بۆردومان بکاو لەناویان بەریت. گۆمی خوینیکی ئەوتۆ دەبیت کە خۆشیان‌و ناوچەکانیشیان لە ناو دەچن.)) (ووتەیەك رۆژنامەی Dagens Nyheter ی ستۆکهۆلم، ١٦ی تشرینی دوومی ١٩٦٠.)

٣-فەخرەدین کرزی ئۆغلو، ریشەی کورد، بەشی یەکەم، ریشەی کوردەکان تیرەکانی ئۆغوزە، بلاوکراوەی یانەی ناساندنی دیاربەکر، ئەنقەرە ١٩٦٣، ل ٣٢.

٤-فەخرەدین کرزی ئۆغلو، ئەو کوردانەی لە هەموو روویەکەوە تورکن، بەشی دووەم، تورك بوونی کوردەکان لە رووی میژووییەوە، خانەی بلاوکردنەوەی چالشکان، ئەنقەرە ١٩٦١، ل ١٣٠.

٥-فەخرەدین کرزی ئۆغلو، ئاران (گەنجە- قەرەباغ)، ناوی "بیست و چواری یەکان" لەگەل "سی و دوویییەکان"دا، هەلکۆلینی(حفریات) "نەتەوە"کان و بنەچەی کورد- ئاراس. کۆنگرەی شەشەمی میژووی تورك، ٢٠-٢٦ی تشرینی یەکەمی ١٩٦١، *TTK*، ئەنقەرە ١٩٦٧، ل ٣٦٣-٤١٣.

٦-فەخرەدین کرزی ئۆغلو، میژووی قارس، بەرگی ١، چاپخانەی ئشل، ئەستەموول ١٩٥٣، ل ٩٦-١٠٢. لەم کتیبەدا رادەگەیەنری کە کاردۆخەکان کورد بوون.

٧-محەمەد ئەرۆز، بنەچەی کورد و بەکورد بوونی تورك، کۆنفرانسەکانی سۆسیۆلۆجیا، کتیبی پینجەم، ١٩٦٤-١٩٦٥، کۆلیجی ئابووری زانکۆی ئەستەموول (IUIF)، ل ١٠٦-١٢١.

٨-سالح سان، میژووی کرۆنۆلۆجیانەو روونکردنەوەی موش و خۆرهەلاتی ئانادۆل، بلاوکراوەی کۆلیجی (Yukselis: بەرزبوونەوە)ی تایبەت، ئەنقەرە ١٩٦٦، ل ٢٥٦.

٩-عومەر کەمال ئاغار، جوگرافیای تونجەلی- دەرسیم، چاپخانەی تورکیا، ئەستەمووڵ ١٩٤٠، ل ٦٤، (لەم کتیبەدا لە لایەکەوە هەولدەدری تورك بوونی کورد بسەلمینری، لەلایەکی تریشەوە جوینی زۆر ناشرین بە کورد دەدریت.)

١٠-ئەدیب یاووس (والی خانەنشین)، قەومە تورکەکان بە دریژایی میژوو، چاپخانەی کورتولوش، ئەنقەرە ١٩٦٨، ل ٤٢٧-٤٢٨. (لەم کتیبەدا هەولدەدری بسەلمینری کە یۆنان و لاتین و میسر، واتە هەموو گەلانی دەریای سپی لە رەگەزی تورکەوە هاتوون. هەر چەندە ناوی کتیبەکە بریتیە لە قەومە تورکەکان بە دریژایی میژوو، بەلام بەردەوام باسی کورد دەکات.)

***١١–محەمەد ئەرۆز، لیکۆلینەوەیەکی سۆسیۆ– کولتووری سەبارەت بە خۆرهەلاتی ئانادۆل،* چاپخانەی بایلان، ئەنقەرە (میژووی لە سەر نیە)، ل ٦٧ .**

(لەم کتیبەدا دەگوتری نەتەوەیەك نیە ناوی کوردو زمانیکیش نیە ناوی زمانی کورد بیت، هەولی سەلماندنی ئەم قسەیەش دەدریت.)

١٢–محەمەد ئەرۆز، تورکایەتیی خۆرهەلاتی ئانادۆل، بلاوکراوەی کولتووری تورکی، ئەستەمووڵ ١٩٧٥، ل ١٧٥ .

١٣–محەمەد ئەرۆز، لیکۆلینەوەیەکی سۆسیۆلۆجی لەسەر ناوی گوندەکانی خۆرهەلاتی ئانادۆل، گۆڤاری میژووی تورك بە بەلگەوە– BTTD، ژمارە ٥٦، مایسی ١٩٧٢، ل ٣٠–٣٢ .

بەشی دووەم– *BTTD*، حوزەیرانی ١٩٧٢، ٣٦–٣٨،
بەشی سییەم– *BTTD*، تەمووزی ١٩٧٢، ل ٣٢–٣٣،
بەشی چوارەم– *BTTD*، ئابی ١٩٧٢، ل ٣٧–٣٩،
بەشی پینجەم– *BTTD*، ئەیلولی ١٩٧٢، ل ٣٥–٣٧.

(لەم زنجیرە ووتارەدا هەولدەدری بسەلمینری کە میللەتیك نیە ناوی کوردو زمانیك نیە ناوی زمانی کوردی بیت. د. محەمەد ئەرۆز لە هەموو نووسینەکانیدا داکۆکی لەم ئیدیعایە دەکات.)

١٤–مەحمود ریشوان ئۆغلو، خیلەکانی خۆرهەلاتو ئیمپریالیزم، بلاوکردنەوەی کولتووری تورکی، ئەستەمووڵ ١٩٧٥، ل ٣٢٣ .

١٥–سالح فەتحی گۆکچایلی، خیلو هۆزە بە نەژاد تورکەکان، BTTD، ژمارە ٥٥، نیسانی ١٩٧٢، ل ٣٢–٣٥ (ئامانجی ئەم نووسینە ئەوەیە بی سەلمینیت کە میللەتیك نیە ناوی کوردو زمانیك نیە ناوی کوردی بیت.)

١٦–ئارن ئەنگین، لە خەباتی ئاتاتورکچیتیماندا کولتووری ئەوروپا چییە؟ چینیە؟، بلاوکراوەکانی کولتووری ئاتاتورکچیتی، ژمارە ١٦، چاپخانەی (Siralar)ی شاری ئاتاتورك (ئەستەمووڵ)، ١٩٦٠، ل ٢٨٠ .

(لەم کتێبەدا وەك چۆن داکۆکی لەوە دەکرێت کە سەرچاوەی کولتووری شارستانیتی‌یەکانی چین، هند، میسۆپۆتامیا، میسر، ئیجە، لاتین، و ئانادۆل بە ریشە تورکی بووە، ئاواش داکۆکی لەوە دەکرێت کە نەتەوەیەك نیە ناوی کوردی بیت. لەگەل ئەوەشدا ژمارەیەکی زۆر پیشنیار لە کتێبەکەدا هەیە، سەبارەت بە چۆنیەتی لەناوبردنی زمانی کوردو کۆیلە کردنی کوردو لەناوبردنی خودیتی کوردی.) نووسەر ئاوا دەلێت:

((چۆن دەتوانین یەکپارچەیی تورك دەستەبەر بکەین؟

میتۆدی بۆتەی تواندنەوە، لە قوتابخانە سەرەتاییەکاندا:

لە وولاتە دیموکراسیەکاندا، بۆ پیکەوە لکاندنی کەمایەتیەکان و مسۆگەرکردنی یەکیتی نەتەوەیی، لە ریگەی یاسا توندو تیژەکانی خویندنەوە کە پێیان دەگوتری بۆتەی تواندنەوە، لە قوتابخانە سەرەتایی و ناوەندیەکاندا دەرسی دیسپلینی نەتەوەیی دادەدەن. لە ئەوروپا و ئەمەریکادا توندو تیژی ئەم قوتابخانانە لەم بارەیەوە و پرنسیپی فیرکردن و گونجاندنی مندالە بیگانەکان، تارادەی سەرسورمان بە دیسپلین و سەرنج راکیشە. بەتایبەتی ئەو میتۆدەی کە لە لیکۆلینەوەکانی سالانی ١٩٤٧-١٩٤٩ماندا لە ئینگلتەرە بینیمان و پێی دەگوتریّ میتۆدی (برۆونی *Browny*)، ریسایەکی بی وینەیە بۆ ئیمە کە مایەی بیر لیکردنەوەیە و دەتوانین وەکو خۆی وەری بگرین و پاش ئەوەی بەپێی دۆخی خۆمان گۆرانی بەسەردا دینین، پیادەی بکەین.

(میتۆدی برۆونی) کەلە هەموو قوتابخانە سەرەتاییەکانی ئینگلتەرەدا وەکو پایەی سەرەکیی فیرکردنی نەتەوایەتی و دیموکراسی سیاسی پیادە دەکریت، بەو شیوەیەی لەکاتی لیکۆلینەوەکانماندا لە ئەوروپا ١٩٤٧-١٩٤٩ بینیومانە، باس دەکەین:

لە قوتابخانەیەکی ئینگلیزیدان لە کۆلانی (پەمبرتۆن گادرنز)ی لەندەن. ئەو رۆژە لیژنەیەکی سیّ کەسیی تایبەت کە لە بەریوەبەرایەتی فیرکردنەوە هاتوون، (مەراسیمی برۆونی) بە قوتابیان دەگیرن. ئەمە بەحەوت رۆژ جاریك دەکریت. مندالان لە ژووره گەورەکەدا کۆکراونەتەوە. لەوبەرەوە ئالای ئینگلیز بە وینەی پاشا رازینراوەتەوە و هەلواسراوە. کاتیك کە مندالان بەیەك دەنگ سروودی نەتەوەیی دەلین، ئالای ئینگلیز لە دوولاوە دەکریتەوە. پاشان ئەو رۆژە مندالان یەك بەیەك و بە ریز لەبەردەمی وینەی (برۆونی)یەوە بەرەو

وینەی پاشا دەرۆن و لەبەردەمیدا لە ناخی دەروونەوە سویندیك دەخۆن کە بە باشی لەبەریان کردووە. بچووکترین دەنگ نابیسترێ، بچووکترین سستی نابینرێ، تیشکی مات و سووربای ژوورەکە خراوەتە سەر وینەی پاشا. ووشەکانی ئەو سویند خواردنە لە دەروونی مندالاندا کاری خۆی دەکاو فرمیسك لە چاوی هەندیکیان دینێ.

(من ئینگلیزم، ئینگلیزیتی لە سەروو هەموو شتیکەوەیە، لە سەروو گیان و مال و کەس و کارمەوەی دادەنیم، کەرامەتی ئینگلیز لە میشکمدا بە زیندوویی رادەگرم. لە پیناوی پاراستن و بەرزبوونەوەیدا هەردەم ئامادەی مردنم من ئینگلیز نەبم هیچ نیم)

پاش ئەم مەراسیمە کە بە ووردیو هاوئاهەنگ لەگەل ئەو ئامانجەدا ریکخراون، بە کۆمەل ئەنجامدەدرین. ئەو سویند خواردنەی کەمیك لەمەوبەر، تاقی دەکریتەوە کە ئایا لەکاتی خۆیدا بەجێ دەگەیەنریت یانە. دیسان بە کۆمەل سروودی نەتەوەیی دەگوتریت. یەکیکیش لە ئەندامانی لیژنەکە نەسیحەتی توند- جوان پیشکەشی مندالان دەکات، یەك دوو سەرگورشتەی نەتەوەیی تەزینەر دەگیریتەوە. دواجار شیرو شەکرلەمە بەسەر مندالاندا دابەش دەکریت.

لە دیدارو گفتوگۆکانمدا لەگەل ئەندامانی لیژنەکە، گوتیان ئەم یاریانە بە چەند مانگ جار دەگۆررین و تازە دەکرینەوە، بۆ ئەوەی سەرنجی مندالان راکیشن،کۆمەلیك لیژنەو دەزگای تایبەتیش بەتەنها خەریکی ئەم کارەن و بەهەموو قوتابخانەکاندا دەگەرین. باسی ئەوەیان کرد کە ئەم میتۆدە، تاکە میتۆدە بۆ رەگ داکوتینی نەتەوایەتی ئینگلیزی لە دل و دەروونداو یەکیتی و یەکپارچەیی مسۆگەر دەکات، هەموو مندالە بیگانەکانیش بە هۆی میتۆدەوە بوون بە ئینگلیز. تاکە ریگە چارەی ئیمەش لە بەرامبەر رەگەز پەرستی کەمایەتیدا ئەمەیە.)) (ل ٢٧٩)[١٢]

---

[١٢] *ئەم نووسینە بە روونی بۆمان دەگیریتەوە کە ئەو سویندەی دەولەتی تورك هەول دەدات هەموو بەیانیەك بە مندالانی کوردی بلیتەوە، واتە سویندی ((تورکم، راستم، چالاکم، یاسای من ریزگرتنە لە گەورەکانم و پاراستنی بچووکەکانمە. هیواو ئایدیالم*

١٧–ئارن ئەنگین، *زانستی رابوردووی کولتووری تورکی لە خەباتی ئاتا تورکچیتیماندا، میژووی حیتی*، بلاوکراوەکانی کولتووری ئاتاتورکچیتی، ژمارە ١٧، چاپخانەی (Siralar)ی شاری ئاتا تورك (ئەستەموول)، ١٩٦١، ل ٢٢٤.

١٨–ئارن ئەنگین، *زانستی رابوردووی کولتووری تورکی لە خەباتی ئاتا تورکچیتیماندا، تورکەکانی سۆمەر*، بلاوکراوەکانی کولتووری ئاتا تورکچیتی، ژمارە ٢٤، شاری ئاتا تورك (ئەستەموول)، چاپخانەی (Gun)، ١٩٦٩.

١٩–ئارن ئەنگین، *پرۆمیسۆس لە خەباتی ئاتا تورکچیتیدا، خۆرەکانی کولتووری تورکی ئەوروپا چۆن هەلهاتن؟ چۆن درەوشانەوە؟* بلاوکراوەکانی کولتووری ئاتا تورکچیتی، ژمارە ٢٥، شاری ئاتا تورك (ئەستەموول)، چاپخانەی (Gun)، ١٩٦٩، ل ٢٥٦.

لە سەرەتای ئەم کتیبەدا لەژیر ناونیشانی ئایدیۆلۆجیای خۆرە مەزنە تورکەکەمان ئاتاتورك–دا، ئاوا هاتووە: ((ئاتاتورکچییەکان یەك بگرن، لەزنجیرەی عوسمانی– سۆسیالیست زیاتر هیچتان نیە لەدەستی بدەن))

٢٠–ئارن ئەنگین، ئۆرانوس: دەست پیك: ویژدانی نەتەوەیی، *١–تورکە ئەتروسکەکان خولقینەرانی شارستانیتی رۆمای مەزن، ٢–میژووی فکرو کولتووری ئەوروپا*، بلاوکراوەکانی کولتووری ئاتاتورکچیتی، ژمارە ٢٨، چاپخانەی (Gun)، ئەستەموول ١٩٧١، ل ٢٧٢.

بەرزیو بەرەو پیش چوونە. بوونم بەفیدای بوونی تورك بیت))، لە کیوە وەگیراوە. ئەگەر سەرنج بدریَ نووسەر، بە کۆیلە کردنی نەتەوەکانی ترو دانانی هەموو ریوشوینیك بۆ سەپاندنی کولتووری خۆی بەسەریاندا، بە سروشتی دەزانیت. بەلام ئەوانەی لە بەرامبەر بە کۆیلە بووندا بەرگری دەکەن، دژی سیاسەتە رەگەز پەرستەکان رادەوەستن، دەیانەویَ خودیتی خۆیان بپاریزن، بە ((رەگەز پەرستیی کەمایەتی)) وەسف دەکات.

لەم کتێبـەدا پـاش ئـەوەی لەشوێنی جۆراوجۆردا بانگەشـەی تـورك بوونـی کوردەکان دەکرێ‌و هەوڵی سەلماندنی دەدرێ، ڕێگەکانی لەناوبردنی نەتـەوەی کوردو بەکۆیلـە کردنـی کوردیـش نیشـان دەدرێـت. (ل دوو- چـوار، شـانزە- حەڤدە، ٩-١٥، ٢٨٦)

لەم کتێبەدا ئەو پیرۆزباییانەش بلاوکراونەتەوە کە بۆ نووسەر نێردراون بۆ ئەو کارانەی لە پێناوی تورکایەتیدا کردوونـی. لەناو ئەوانـەدا کـە پیرۆزباییـان لێکردووەو سوپاسیان بۆ ناردووە، ئەم ناوانـەی تێدایـە: وەزیـری دەوڵـەت* و یاریدەدەری سـەرەك وەزیـر سـەعدی کۆچاش، نووسـەر یـەعقوب قـەدری قـەرە عوسمان ئۆغلو، سەرۆکی گشتی پارتی بزووتنـەوەی نەتـەوەیی (*MHP*) ئالپ ئەسلان تورکـەش، نووسـەر جیـهاد بابـان، فـەرماندەی هـێزی دەریـایی سـەر ئامیرال ئەیجی ئۆغلو، سکرتاریەتی ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیی، ئەندامی دادگـای دەسـتووری ڕەجـائی سـەچکین، سـکرتیری گشـتی دەزگـای زمـانی تورکـی عومـەر عاسـم ئاکسـۆی، سـەرۆکی ئەنیسـتیتوی پزیشـکی‌ی سـەر بـە کۆلیجـی پزیشـکی زانکـۆی ئەنقـەرە پرۆفیسـۆر د. فـەرەیدون نـافیزئوزلوك، سکرتێری گشتی وەزارەتی دەرەوە زەکی کونەرالپ.

٢١-*ئـارن ئـەنگین، بەیاننامـەی ئاتـاتورکچیتی لـە پەنجاهـەمین سـاڵرۆژی کۆمارەکەماندا، بلاوکراوەکانی کولتـووری ئاتـاتورکچیتی، ژمـارە ٢٩، شـاری ئاتاتورك (ئەستەموول) ١٩٧٢، ل ١٢٨.*

ئەم کتێبە لەسەر داوای وەزارەتی پـەروەردەو وەزارەتـی ڕۆشـنبیری ئامـادە کراوە. لە کتێبەکەدا پاش سەلماندنی(!) ئەوەی کـە کوردەکـان تورکـن (ل ٢٦-٣١)، چـەند پێشـنیارێك پێشـکەش دەکرێـت سـەبارەت بـەوەی کـە ((ڕێگـەی لـە ناوبردنی تورك، بریتیە لە ڕاگواستنی‌و نیشتەجێ‌کردنی تورك لە خۆرهـەڵات)) (ل٩). لـەم کتێبەشـدا وەکـو ئـەوانی پێشـوو، کۆمـەڵێك نامـەی سـوپاس‌و

* *لـە دەقـە تورکیەکـەدا نووسـراوە (Devlet Baskani) واتـە سـەرۆکی دەوڵـەت‌و یاریدەدەری سـەرەك وەزیـر. بـەڵام دەبـێ (Devlet Bakani) بێـت. چونکـە سـەرۆکی دەوڵەت سەرەك کۆمارەو لە سەرەك وەزیر گەورەترە.*

پیرۆزبـایی لەلایــەن کەسـیتیو دەزگـا رەسمیـە جـۆر بەجۆرەکانــەوە، بــلاو کراونەتەوە. هـەندیك لـە خاوەنەکانی ئـەو نامانـە، ئەمانـەن: سـکرتیری گشـتی سـەرۆکایەتی کۆمـار جیهاد ئالپـان، نووسـەر یـەعقوب قـەدری قـەرە عوسمـان ئۆغلـو، یـاریدەدەری سـەرەك وەزیــرو وەزیــری دەولــەت سـەعدی کۆچـاش، وەزیـری رۆشـنبیری تەلعەت هالمان، سـەرۆکی گشـتی (*MHP*) ئـالپ ئەسـلان تورکـەش، سـەرەك وەزیـری پیشـوو سـوعاد خـەیری ئوورگووپلـو، سـیناتۆر ئەحمـەد یلـدز، فەرماندەی هـیزی زەمینـی فاروق گوورلـەر، فـەرماندەی هـیزی دەریایی ئامیرال جەلال ئەیجی ئۆغلو، فەرماندەی هـیزی ئاسمـانی سەرلەشکر موحسـین بـاتور، فـەرماندەی (اسـطول) ئـەمیرال کـەمال کایاجـان، سـەرۆکی ئەرکانی هیزی ئاسمانی سـەرتیپی یەکـەم ئەحمـەد دورال، فەرماندەی سوپای یەکـەم سەرلەشـکر فایـەق تـورون، فـەرماندەیی سـییەمی هـیزی ئاسمـانی، نووسەر جیهاد بابان، ئەندامی دادگای دەستووری رەجائی سەچکین، بە ناوی لیژنـەی بـەریوەبردنی وەقفـی خویندنـی تورکییـەوە سـەرۆك وەهبـی کـۆچو جیگـری سـەرۆك د.نـەژاد ئـەجزاجی باشـی، سـەرۆکی لیژنـەی بـەریوەبردنی وەقفی خویندنی تورکی وەهبی کۆچ، یاریدەدەری سەرۆکی وەقفی خویندنـی تورکی د. نەژاد ئەجزاجی باشی، سکرتیری گشـتی دەزگـای زمـانی تورکـی عومـەر عاسـم ئاکســۆی، پرۆفیسـۆر د. فـەرەیدون نـافیز ئوزلـوك سـەرۆکی ئەنستیتیوی میژووی پزیشکیی سەر بە کۆلیجی پزیشکی زانکۆی ئەنقەرە، د.مەلاحەت ئۆزگو بەریوەبەری ئەنستیتیو وکورسیی شانۆ لە کۆلیجی زمانو میژوو وجوگرافیا.

د.ئارن ئەنگین لە هەموو کتیبەکانیشیدا، بە ووردی ووریـای ئـەوە بـووە کـە جـەخت لەسـەر ئـەوە بکـات کـە بـە فـەرمـوودەی ئاتـاتورك کـراوە بـە ئـەندامی دەزگـای میـژووی تـورك (١٩٣٣)و دیسـان بە فـەرمـوودەی ئاتـاتورك کـراوە بـە ئـەندامی لیژنـەی دەرس گوتنـەوەو فـیرکردنی وەزارەتـی پـەروەردە (١٩٣٣-١٩٣٥). یـەکیك لـەو دەقانـەی کـە زۆرتریـن جـار بـەکاری هینـاوە، ووتارەکـەی ئاتاتورکـە بەبۆنـەی دەیـەمین سـالرۆژی کۆمـارەوە کـە بـە رسـتەی ((چـەند بەختەوەرە ئەوەی دەلیت تورکم)) کۆتایی دیت.

٢٢-نەزمی سەڤکەن، کوردەکان، BTTD، ژمارە ٥، شوباتی ١٩٦٨، ل ٢٧-٣٠.

دووەم کوردەکان، BTTD ژمارە ٦ مارتی ١٩٦٨، ل ٤٤-٦٢.

سی‌یەم کوردەکان BTTD ژمارە ٧ نیسانی ١٩٦٨، ل ٥٧-٦١.

چوارەم کوردەکان، BTTD ژمارە ٨ مایسی ١٩٦٨، ل ٤٧-٥٢.

پینجەم کوردەکان، BTTD ژمارە ٩ حوزەیرانی ١٩٦٨، ل ٧٠-٧٦.

شەشەم-کوردەکان، BTTD ژمارە ١٠ تەمووز ١٩٦٨، ل ٦٤-٧١.

حەوتەم- کوردەکان، BTTD ژمارە ١١ ئابی ١٩٦٨، ل ٤٩-٥٩.

هەشتەم- کوردەکان، BTTD ژمارە ١٢ ئەیلولی ١٩٦٨، ل ٤٢-٥١.

نۆیەم- کوردەکان، BTTD ژمارە ١٣ تشرینی یەکەمی ١٩٦٨، ل ٤٠-٤٥.

دەیەم- کوردەکان، BTTD ژمارە ١٤ تشرینی دووەمی ١٩٦٨، ل ٥٩-٦٥.

یانزەهەم- کوردەکان، BTTD ژمارە ١٥ کانونی یەکەمی ١٩٦٨، ل ٥٤-٥٨.

دوانزەهەم- کوردەکان، BTTD ژمارە ١٦ کانونی دووەمی ١٩٦٩، ل ٣٩-٤٧.

سیانزەهەم- کوردەکان، BTTD ژمارە ١٧ شوباتی ١٩٦٩، ل ٥٠-٥٧.

چواردەهەم- کوردەکان، BTTD ژمارە ١٨ مارتی ١٩٦٩، ل ٦٢-٧٣.

پانزەهەم- کوردەکان، BTTD ژمارە ١٩ نیسانی ١٩٦٩، ل ٦٣-٦٦.

شانزەهەم- کوردەکان، BTTD ژمارە ٢٠ مایسی ١٩٦٩،ل ٦٤-٦٨.

حەڤدەهەم- کوردەکان، BTTD ژمارە ٢١ حوزەیرانی ١٩٦٩، ل ٦٢-٦٥.

هەژدەهەم- کوردەکان،BTTD ژمارە ٢٢ تەمووزی ١٩٦٩، ل ٦٣-٦٦.

نۆزدەهەم- کوردەکان، BTTD ژمارە ٢٣ ئابی ١٩٦٩، ل ٦٩-٧٣.

بیستەم- کوردەکان، BTTD ژمارە ٢٤ ئەیلولی ١٩٦٩، ل ٣٩-٥٣.

بیست و یەکەم- کوردەکان، BTTD ژمارە ٢٥ تشرینی یەکەمی ١٩٦٩، ل ٧٥-٧٨.

بیست و دووەم- کوردەکان، BTTD ژمارە ٢٦ تشرینی دووەمی ١٩٦٩، ل ٦٤-٦٨.

بیست و سێیەم- کوردەکان، BTTD ژمارە ٢٧ کانونی یەکەمی ١٩٦٩، ل ٧٧-٧٨.

بیست و چوارەم- کوردەکان، BTTD ژمارە ٢٨ کانونی دووەمی ١٩٦٩، ل ٦٧-٧٠.

بیست و پینجەم- کوردەکان، BTTD ژمارە ٣٠ مارتی ١٩٧٠، ل ٧٤-٧٨.

بیست و شەشەم- دەرەبەگایەتیە کوردەکان دەرەبەگایەتی ی مەحمودیە، BTTD ژمارە ٣٧، تشرینی یەکەمی ١٩٧٠، ل ٤٢-٤٤.

نەزمی سەڤگەن لەم زنجیرە ووتارەیدا، ئیدیعای دەکات کە کوردەکان تورکن. لەگەل ئەوەشدا بە پشت بەستن بە کتیب و نووسەری وەك شەرەفنامە، نیکیتین، مینۆرسکی، فریچ، زانیاری لەسەر کوردەکان پیشکەش دەکات.

٢٣-نەزمی سەڤگەن، دیوی ناوەوەی مەسەلەی کورد، ریکەوتنی عیراق- بەرزانی و ئەنجامە چاوەروانکراوەکانی، BTTD، ژمارە ٣١، نیسانی ١٩٣٠.

دووەم- ژمارە ٣٢ مایسی ١٩٧٠، ل ٥٤-٦١

سییەم- ژمارە ٣٣ حوزەیرانی ١٩٧٠، ل ٥٧-٦٤

چوارەم- ژمارە ٣٤ تەمووزی ١٩٧٠، ل ٦٨-٧٠

پینجەم- ژمارە ٣٥ ئابی ١٩٧٠، ل ٧٥-٧٩

شەشەم- ژمارە ٣٦ ئەیلولی ١٩٧٠، ل ٧٩-٨٢

نـەزمی سـەڤگەن لـە زنجیرە ووتـاری دیـوی نـاوەوەی مەسـەلەی کـورد، ریکەوتنی عیراق- بەرزانیو ئەنجامە چاوەروانکراوەکانیدا، ئیدیعا دەکات کە کوردەکانو بەرزانی-ش تورکن، بەلام باسی مەراقو مەترسی خۆی بەرامبەر بە ریکەوتنەکە دەکات. چەند پیشنیاریکیش پیشکەشی حکومەتی تورك دەکات بۆ ئەوەی دەستەوسان رانەوەستیو هەولی تیکدانی ریکەوتنەکە بدات.

٢٤-نەزمی سەڤگەن، تورکەکانی کەرکوك، BTTD ،ژمارە ٣٨، ١٩٧٠، ل ٨-١٢.

بەشی دووەم- ژمارە ٣٩ کانوونی یەکەمی ١٩٧٠، ل ١٣-١٦

بەشی سێیەم-ژمارە ٤٠ کانوونی دووەمی ١٩٧١، ل ٢٤-٢٧

نەزمی سەڤگەن لەم زنجیرە ووتارەشیدا رایدەگەیەنێ کە کوردەکان تورکنو زمانیك نیە ناوی کوردی بیت. لەگەل ئەوەشدا داوا لە حکومەتی عیراق دەکات کە ئۆتۆنۆمی بە تورکەکانیش بدات، وەکو کوردەکان.

٢٥-ئەرتوغرول زەکایی ئۆکتە، تورکەکانی دەرەوەو تورکەکانی کەرکوك، BTTD، ژمارە ٣٨، تشرینی دووەمی ١٩٧٠، ل ٢-٣.

ئەرتوغرول زەکایی ئۆکتە-ی خاوەنو بەریوەبەری بلاوکردنەوەی گۆڤاری میژووی تورك بە بەلگەوە- BTTD، لە بارەی کوردەکانی عیراقەوە(واتە کوردەکانی کوردستانی باشوور) ئاوا دەلیت:

" دەمینیتەوە سەر ئەوەی بلیین(٨٠٪)ی ئەو 1,100 000 کەسەی لە عیراقدا دەژینو خۆیان بەکورد دەزانن، تورکن. جگە لەوانیش ٩٠٠٠٠٠ تورك هەیە کە لەو پارچەیەی نیشتمانی دایکیی خۆیاندا کە لە تورکیا جیا کراوەتەوە، لە دۆخی یەکیتی زمانو دینو فکردا دەژین."[١٣]

---

[١٣] *دەبێ بپرسین چ جۆرە یارمەتیەکی ئەم ((تورکانە))تان داوە لە خەباتی رزگاری نەتەوەییاندا دژی رەگەزپەرستیو کۆلۆنیالیزمی بەعس؟ داخستنی سنوور بە رووی*

٢٦-كايهان ساغلامەر، ریپۆرتاجیك لەگەل مەلا مستەفا بەرزانیدا، **BTTD**، ژمارە ٣٧، تشرینی یەکەمی ١٩٧٠، ل ٣٧-٤١.

٢٧-کایـهان سـاغلامەر، ئـەو دوو چەکـەی ریگـە لـە ئاشـتی خۆرهـەلاتی ناوەراست دەگرن: مەلا مستەفا بەرزانیو یاسر عەرەفات، **BTTD**، ژمارە ٣٨، تشرینی دووەمی ١٩٧٠، ل ٣٦-٣٩.[١٤]

٢٨-کایـهان سـاغلامەر، عـەرەبو کـوردو، کـەرکوك، **BTTD**، ژمـارە ٣٩، کانوونی یەکەمی ١٩٧٠، ل ٣٤-٣٨.

٢٩-نـەجمی ئۆنـور، لـە دامینـی چیاکانـدا چـی لـە گۆرێیـە؟ یـەنی غەزەتـە، ٢٢ی تشرینی یەکەمی ١٩٧٠-٦ی تشرینی دووەمی ١٩٧٠. هەروەها بروانـە: نەجمی ئۆنور، هیچ شتیکی نوێ لە بەرەی خۆرهەلاتدا نیە، پیشکەشە بەیادی پەنجاهـەمین سـالرۆژی کۆمـار، ژمـارە ٢، بلاوکـراوەی BTTD، ئەسـتەموول ١٩٧٢، ل ٤٢٣-٤٧٤.

ئەو ژنو پیرو مندالانەدا کە لە دەست بۆمبای ناپالمو گازی ژەهراوی رایان کردبوو و داوای مافی پەنابەرییان دەکرد، چۆن لیك دەدریتـەوە؟ ئایا لـە قوبرسیشدا هـەر بەو جۆرەیـە؟ ئـەم قسـەیەی نووسـەر، بەباشـی نیشـانی دەدات کـە رەگـەز پەرسـتیو کۆلۆنیالیزمی تورکی لە بەردەمی چ دووریانیکی گەورەدایە.

[١٤] ئەم نووسینەی کایهان ساغلامەر پیویستی بە لەسەر وەستانیکی وورد هەیە. ئەگەر ئەوەمان لە بیر بێ کە گۆڤاری میژووی تورك بە بەلگەوە بلاوکراوەیەکە زۆر نزیکـە لـەناوەندە کاریگەرەکانـەوەو ئەوانـەی هەمیشـە لـە دەسـەلاتدان، واتـە بلاوکراوەیەکە لـە ئەنجومـەنی ئاسایشـی میللییـەوە زۆر نزیکـە، ئەوسا باشـتر لـە گرنگـی ئـەم ووتـارە تیدەگـەین. مانـای وایـە لـە سـەرەتاکانی سـالی ١٩٧١دا، نـاوەندە کاریگـەرەکان خـەباتی گـەلی فەلەسـتینیش بـە مەترسـیەکی گـەورە دەزانـن بـۆ سـەر ئاشتی لە خۆرهـەلاتی ناوەراستدا. لیرەدا نـاوەرۆکی ووشـەی ((ئاشـتی)) بـە روونـی لەبەر چاواندا یەکالا دەبیتـەوە. ئـەو خەباتـەی گـەلانی چەوساوە لـە پینـاوی رزگـاری نەتەوەییاندا دەیکەن، بە دژی ((ئاشتی)) لە قەلەم دەدریت.

نووسەر لە کۆتایی ریپۆرتاجەکەیدا دەلیت: "دەبێ بە شیوەیەکی حەتمی ئیمپریالیزمی کولتووری لە خۆرهەلاتدا پیادە بکریت". پیشنیارەکانی بە کورتی بەم شیوەیەن:

" بەپێی ئەو راپۆرتانەی کە پەیوەندیدارەکان ئامادەیان کردووە، هەر هەموو مرۆڤەکانی ئەم ناوچەیە کوردن. بەهۆی هەلویستی بەریوەبەرانی ناوچەکەوە، بە شیوەیەکی بەردەوام کورد بوونیان لە روویان دەدریتەوەو وەبیریان دەهینریتەوە. با یەکسەر لیرەدا بەپێی ئەو زانیاریانەی لە (فەرمانبەرەکانەوە) کۆم کردوونەتەوە، روونی بکەمەوە کە بێ ویژدانییە ئەگەری وانیشان بدریت کە کوردەکانی ئەو ناوچانەی هیلم بەدەوری سنوورەکانیاندا کیشاوە لە (سووکایەتی پێکردن)دا دەژین. بەلام ئەوەندە هەیە، دەستەیەکی (خائینو بۆگەن) هەیە کە ئەم ناوچەیەو دانیشتوانی ناو ئەم سنوورانە دەچەوسیننەوە. بەلێ. پاش هەموو ئەم رووداوانەو ئەوانەی لەوانەیە رووبدەن (پیویستە چی بکریت)، ئەمەیە مەسەلەی گرنگ. شیکردنەوەی رووداوەکانو بەم شیوەیەش ریگەگرتن لەوانەی رەنگە روو بدەن.

لەم مەسەلەیەشدا سوود لە (رۆلەیەکی پاکی وولات) وەردەگرم کە سالەهای لە شارەکانی خۆرهەلاتدا وەکو (ئیداریەك) سەرف کردووە. بروانن ئەو بەریوەبەرە (ئیدارییە) لە کۆتایی لیکۆلینەوە راستەکانیدا چۆن ئەو هەنگاوانە ریز دەکات کە پیویستە بنرین.[١٥]

١–دەبێ لیکۆلینەوەیەکی بنەرەتی لەسەر ناوچەکە بکریتو دەسەلاتی نا ئاسایی بە تایبەت بدریت بەسەرچاوە دادگەریو ئیداریەکان.

٢–لە ناوبردنی خیلەکان لە ریگەی دامەزراندنی سیستەمیکی سەرتایا نوێی خویندنەوە، کاری سەرەکییە. ئەمەش تەنها بە زیادکردنی ژمارەی

---

[١٥] پیویستە بە ووردیو بە تایبەت سەرنجی ئەو چەمکانە بدەین کە نووسەر بەکاری هیناون. کەوانەو هیل بە ژیردا هینانەکان هی نووسەرن.

قوتابخانەکانی ناوچەکەو هاوتەریب بەویش (سەفەر بەرکردنیك بۆ خویندن) دەستەبەر دەکریت.

٣-بە زووترین کات دانانی ئەو ریو شوینانەی دەسەلاتی (ئاغا)کان بەسەر خەلکدا دەگەیەنیتە پلەی سفر. ئەگەر بۆ ئەم کارە پیویست بە کردەوەیەکی عەسکەریش بکات،سوودەکانی زۆر زیاتر دەبن لە زیانەکانی.

٤-پیویستە کردەوەکانی کۆماندۆ بە شیوەیەکی نەخشەدارترو یاسایی تر پیادە بکرین. تا ئەو کاتەش کە هەموو ناوچەکە بە ریگەی باش و گونجاو پیکەوە دەبەسترینەوە، دەبێ ئەم کردەوە کۆماندۆییە بەردەوام بیت.[١٦]

٥-بەلەبەر چاو گرتنی داب و نەریت و هەلومەرجەکانی تری ناوچەکە، دەبێ سیستەمیکی گونجاوی هەلبژاردن بدۆزریتەوە و پیادە بکریت.

٦-دەبێ ئیمپریالیزمیکی کولتووری لە هەموو ناوچەکەدا پیادە بکریت. بۆ جێ بە جێ کردنی ئەمەش دەبێ مامۆستای بەتوانا کە کیشەی مووچەو خانووبەرەیان چارەسەر کرابیت، دابمەزرینرین. لەو سیستەمی خویندنەدا کە دەبێ پیادە بکریت، مندال بەتەواوی لە خیزان دادەبرینریت. دەبێ پەیوەندی نەوەی تازە پیگەیشتوو لەگەل نەوەی کۆندا بپچرینریت.[١٧]

٧-خزمەتی دەولەت لەناوچەکەدا لەگەل کۆمەلی خەلکدا تیکەلاو دەبیت. کاتیك گوندنشین دەولەت لەپال خۆیدا ببینێ و خۆی بەپاریزراو ببینێ،

---

[١٦] خوینەر دەبێ سەرنجی ئەوە بدات کە لە ((خۆرهەلات))دا سیاسەتی ریگاش بۆ ئامانجی دیاریکراو بەریوە دەچیت.

[١٧] خوینەر دەبێ سەرنجی ئەوە بدات کە ئەم کردەوانە گەلیك کۆنە پەرستترو قەتل وعامچیترن لە کردەوەکانی ئیمپریالیزمی ئینگلیزی و فەرەنسی لەناو کۆلۆنیەکانیاندا. لەو راپۆرتەدا کەلەسالی ١٩٥٢دا لەلایەن پرۆفیسۆرەکانەوە ئامادە کراوە، واتە راپۆرت لەسەر زانکۆی خۆرهەلات (وەزارەتی پەروەردە، ئەستەموول ١٩٥٢)، ئەم بیرورایانە سەبارەت بە((مامۆستا بەتواناکان)) دەقاودەق هینراونەتەوە. لەقوتابخانە سەرەتاییە ناوخۆییەکانیشدا، هەول دەدرێ بەتەواوی مندال لەخیزانەکەی دابرینریت.

خاوەنی کاراکتەریکە کەبەهیچ جۆریك رووناکاتە ئەوانەی دەیانەوێ بەریگەی جۆراوجۆر بیچەوسیننەوە.

٨- باشترین تەکبیر کەلەکاتی خۆیدا بەشیوەیەکی خراپ تەجروبە کراوە، (مەسەلەی نیشتەجێکردنە). ئەو مرۆڤانەی کە لە خۆرئاواوە دەهینرین ولەم ناوچەیەدا نیشتەجێ دەکرین، گەورەترین رۆلیان لەگۆرینی ناوچەکەدا دەبیت.

ئەوەندەی زمانم پێیکراو لەووشە هەلی گرت، هەولم دا باسی ئەو رووداوانەتان بۆبکەم کە لەدامینی چیاکاندا روودەدەن). لیرە بەدواوە، ئەرکی خویندنەوەی ئەم نووسینانەو خزمەتکردنی ئەم وولاتە دەکەویتە سەرشانی ئەوانەی کەئەم کارەیان لەئەستۆی خۆیان گرتووە، بەتایبەتی (رووناکبیران)." (ل ٤٧٢-٤٧٤)

نووسەر (نەجمی ئۆنور)، سەرەرای هەموو ئەم پیشنیارانە، لەوەش دوا نەکەوتووە کەهەول بدات بیسەلمینێو داکۆکی لەوەبکات کەکوردەکان تورکن[١٨]. (ئەم ریپۆرتاجەی نەجمی ئۆنور لەلایەن یانەی کولتووری شۆرشگیری خۆرهەلاتەوە (*DDKO*)، بەتوندی پرۆتیست کراوە. بروانە: بولتەنی یانەی کولتووری شۆرشگیری خۆرهەلات، ژمارە ٦-٧، فایلی دەعوای (*I-DDKO*، ل٥٤٢-٥٤٤ ، ٥٥٠-٥٥١).

ئەونووسینانەی سەرەوە، تەنها چەند دانەیەکن لەو لیکۆلینەوانەی لەسەر تورك بوونی کورد کراون. لەراستیدا فکری تورکی، زانکۆی تورکی، دادگەری تورکی ئەمەیان وەکو "حەقیقەت"و راستییەك قبول کردووە کەپیویستی

---

*[١٨] ئەم هەلویستە پەیوەستە بەو سیاسەتە نەگۆرەوە کە رەگەز پەرستیو کۆلۆنیالیزمی تورکی بەرامبەر کوردستان هەیەتی، لە سالانی ١٩٣٠ یشدا لە لایەکەوە سوپا بۆ کوردستان دەنیردرا، لە لایەکی ترەوە ووشە وەکو "بەئەسل تورك" زوو زوو بەکار دەهینرا. عەلی کەمالی، میژووی ئەرزنجان، **Resmili Ay Matbaasi**، ئەستەمووڵ ١٩٣٢ ، ل١٧٧ و دواتر. عەبدولرەحمان شەریف ئەرزروملی نووسراوەکانی ئەخلات، **Hami Matbaasi**، ئەستەموول ١٩٣٢ ، ل٦-٢٣ .*

بەگفتوگۆ لەسەرکردن نیە. بیروکردەوەیان بەم پێیە بەریوەدەبەن. ئەوانەی ئەم بیروکردەوە نازانستیو ناجدییانە قبول نەکەن، ئەوانەی باسی بوونی نەتەوەیی کورد بکەن و نەیانەوێ خودیتی رەسەنی خۆیان لەدەست بدەن، دەدرینە دەست "دادوەرەکان".

٣-رەگەز پەرستی لە کتیبەکانی بەرەی نەتەوەیی(*MC*)دا کۆششی دریژە پیدانی کەمالیزمە

ئەو کتیبە دەرسییانەی کەحکومەتی بەرەی نەتەوەیی (*Milliyetci Cephe-Mc*) [*] لە دوا مانگەکانی سالی ١٩٧٦دا چاپی کردنو ناردنی بۆ قوتابخانە دواناوەندیەکان بۆ ئەوەی بەسەر قوتابیاندا دابەش کرین، هەر لە کاتی دەرچوونیانەوە بەر رەخنەی توندی چاپەمەنی "پیشکەوتنخواز" کەوتن. بوون بە هۆی پیشکەشکردنی پیشنیاری لی پرسینەوە لە حکومەت لە ناو ئەنجومەنی گەورەی میللەتی تورکیادا(پەرلەمانی تورکیا)، ئەنجامدرانی گفتوگۆو مشتو مر لەسەر مەسەلەکە، سازدانی میزگردی کراوەو پیشکەش کردنی کۆنفرانس. ئەم کتیبانە روو بە رووی نارەزایی توند بوونەوە. گرنگترین خالی کۆبوونەوەی نارەزاییو رەخنەکان ئەمە بوو: کتیبەکان لە پرنسسیپەکانی کەمالیزمو ئاتاتورکچیتی لایان داوە. لە کتیبەکاندا "عیرقیات"، "فەتحیات" و"دینیات" دانراون، دیسان لەو رەخنەو نارەزاییانەدا دەگوترا، کە ئەو برینانەی کتیبە دەرسیەکانی بەرەی نەتەوەیی

---

[*] حکومەتی بەرەی نەتەوەیی: لە سالی ١٩٧٥دا، حیزبە راسترەو ورەگەز پەرستەکانی تورکیا حکومەتیکی ئیئتیلافی یان پیك هینا کە بە حکومەتی بەرەی نەتەوەیی بەناوبانگە. حیزبە سەرەکیەکانی ئەم حکومەتە ئەمانە بوون: پارتی عەدالەت بە سەرۆکایەتی سلیمان دمیریل، نەجمەدین ئەربەکان، پارتی بزووتنەوەی نەتەوەیی(MHP) بە سەرۆکایەتی ئالپ ئەسلان تورکەش.

لـه جەسـتەی پـەروەردەو فـێرکردنی نیشـتمانی و بونیـادی کۆمەڵگـەدا کردوویاننەتـەوەو دەیانکەنـەوە، تەنـها بـە گەرانـەوە بـۆ بنەماکانی(پرنسیپەکانی) ئاتاتورك ساریژ دەکرین.[19] لە مەسەلەی کتێبە

---

(19) *سەبارەت بە هەندێك لەو رەخنەو نارەزاییانە، بروانە: TOB-DER، کتێبە دەرسیەکانی بەرەی نەتەوەیی: ئەلقەیەکی نوێی داخورانی فاشیزم لە خوێندندا، __TOB-DER__، ژمارە ١٣١، ١ی تشرینی دووەمی ١٩٧٦، ل ١-٣؛ Devrimci Ogretmen (مامۆستای شۆرشگێر)،، بە فاشیست کردنی فێرکردن و کتێبە دەرسیە نوێکان، __Devrimci Ogretmen__، ژمارە ١، ل ٦-٧؛ TUMOD ، کتێبە دەرسیەکانی Mc، __TUMOD__، ژمارە ٤-٥، تشرینی دووەم- کانونی یەکەم ١٩٧٦، ل ١-٢، ٨. لەم بولتەنەدا قسەو باسەکانی مێزگردە کراوەکەی رۆژی ٢٧ی تشرینی دووەمی ١٩٧٦ لە زانکۆی (حاجەتەپە)سەبارەت بە ((کتێبە دەرسیەکانی Mc)) کورتکراونەتەوە. ئەوانەی بەشداری مێزگردە کراوەکەیان کردووە ئەمانەن: پرۆفیسۆر د. جەواد گەرای (بەرێوەبەر)، پرۆفیسۆر فەهمی یاووس، پرۆفیسۆر د. تەلعەت تەکین، د. بۆزکورت گوڤەنج، د. کەمالەدین ئاکالن، ئەمین ئۆزدەمیر؛ سۆسیالیست یارن، کتێبە دەرسیەکانی Mc: مێژووی کولتوور، __سۆسیالیست یارن__، ژمارە ٨،٥ی کانوونی دووەمی ١٩٧٧، ل ١٠؛ باغمسز تورکیە (Bagimsiz Turkiye) ، کتێبی بێ ئەخلاقی، نەك ئەخلاق، __Bagimsiz Turkiye__، ژمارە ٥، ١٩٧٧/١/١٠، ل ١٦؛ عەلی حەیدەر، کتێبە فکری و ئایینی یەکان لەسەردەمی سەلجوقی و عوسمانیەکاندا، __Birlik__، ژمارە ٢٤، شوباتی ١٩٧٧، ل ٥-٨؛ __Birikim__، رووداوی کتێبە دەرسیەکان، __Birikim__، ژمارە ٢٤، شوباتی ١٩٧٧، ل ٧٨-٨٠؛ TDK، راپۆرتێك لەسەر (توصیە)ی کتێبە دەرسیەکان، بلاوکراوەکانی TDK، ئەنقەرە ١٩٧٦، ل١٢١؛ سامی گورتورك، ئەو یاریانەی لە کتێبە دەرسیەکانی دواناوەندیدا ئامادە کراون، __ئۆزگور ئینسان Ozgur Insan__، ژمارە ٤٠، شوباتی ١٩٧٧، ل ٦٤-٦٩؛ جاهید کولەبی، لە کتێبی قوتابخانەکاندا نیشانەی کۆنەپەرستی هەیە، __میللیەت Milliyet__، ١٣ی تشرینی دووەمی ١٩٧٦؛ مومتاز سۆیسال ئاکیدە، __Milliyet__، ٧ی کانونی یەکەمی ١٩٧٥؛ __دەست پێکی فەلسەفە__ (ناوی نووسەرەکەی نەنووسراوە- وەرگێر) بوو بە هۆی*

مشتومر لە پەرلەماندا، Milliyet، ٢٣ی کانونی یەکەمی ١٩٧٦؛ خەلیل تونچ: لە کتیبی (ئەخلاقی)ی دواناوەندی ١-دا، گەلیك قسەی دژی کریکارو مانگرتن هەیە، Milliyet، ٢٩ی کانونی یەکەمی ١٩٧٦؛ ئەجەویت: بەرەی نەتەوەیی تەحریکی چینایەتی دەکات، Milliyet، ٣٠ی کانونی یەکەمی ١٩٧٦؛ فەتحی ناجی، دەرسەکانی ئەدەبیات، پۆلیتیکا- Politika، ٢٤ تشرینی یەکەمی ١٩٧٦؛ عەلی دوندار، خویندنی بەسەنگەر کراو، Politika، ٩ی تشرینی دووەمی ١٩٧٦؛ ئەسەن یەل، روو رەشیی خویندن: کتیبە دەرسیەکانی Mc، Politika، ٢٢ی تشرینی دووەم- ٩ی کانوونی یەکەمی ١٩٧٣ (رەنگە ١٩٧٦ بیت- وەرگیر)؛ ئاتیلا ئۆزسەڤەر، فایلی مامۆستاکانی قوتابخانە، Politika، ١٠ی کانوونی یەکەم، ١٥ی کانونی یەکەمی ١٩٧٦؛ ئەنستیتوی خویندنی ئەفیون: لە کتیبە دەرسیەکاندا پروپاگەندە بۆ رەگەز پەرستی دەکریت، وەتەن Vatan، ١ی تشرینی دووەمی ١٩٧٦؛ ئەمیل غالب سەندەلچی، دوا نوشوستی لە خویندندا، Vatan، ٦ی کانونی یەکەمی ١٩٧٦؛ ئیلهامی سۆیسال، یەکیتی هەموو، Vatan، ٢١ی کانونی یەکەمی ١٩٧٦؛ ئومید کافتانجی ئۆغلو، نیازی بەرکەس، یەکەمین دەولەتی تورك، جمهوریەت Cumhuriyet، ٤ی تشرینی یەکەمی ١٩٧٦ ؛ شوکران کەتەنجی، کتیبە دەرسیەکان بە دوورن لە هاوچەرختیی، Cumhuriyet، ١٤ی تشرینی یەکەمی ١٩٧٦؛ Cumhuriyet، یەك کتیب، کتیبی زۆر، Cumhuriyet، ١٥ی تشرینی یەکەمی ١٩٧٦؛ شوکران کەتەنجی، کتیبە دەرسیە نویکان دژی شۆرشەکانی ئاتا تورك رادەوەستن، Cumhuriyet، ١٨ی تشرینی یەکەمی ١٩٧٦ ، ساتی ئەریشەن، کتیبی ئەدەبیات-ی Mc، Cumhuriyet، ٢٢ ی تشرینی یەکەمی ١٩٧٦ ، حیفزی وەلدەت وەلیدەدە ئۆغلو، تورکچیتی یا عەرەبچیتی؟ ، Cumhuriyet، ٢٤ی تشرینی یەکەمی ١٩٧٦، ئیلهان سەلجوق، کتیبەکانی قوتابخانە، Cumhuriyet، ٢٤ی تشرینی یەکەمی ١٩٧٦؛ سامی گورتورك، سۆسیۆلۆجیای گونجاو لەگەل بیرورای دەسەلاتدا، Cumhuriyet، ٢٧ی تشرینی یەکەمی ١٩٧٦، جەیحون عەتوف کانسو، ئالای جمهوریەت، Cumhuriyet، ٢٩ ی تشرینی یەکەمی ١٩٧٦ ، ئۆکتای ئاکبال، ٥٣ سال بە خۆراییە؟ ،Cumhuriyet، ٢٩ ی تشرینی یەکەمی ١٩٧٦ ؛ گفتوگۆ لەسەر کتیبە دەرسیە نویکان کرا، Cumhuriyet، ٣٠ی تشرینی یەکەمی ١٩٧٦ (لەو میزگردە کراوەیەدا کە رۆژی

دەرسیەکانی بەرەی نەتەوایەتییدا، ئەم هەلویستانە هەلویستی زانستیانە نین.

٢٩ی تشرینی یەکەمی ١٩٧٦ سازکراوە ئەمانە بەشداربوون: پرۆفیسۆر د. جاوید ئۆرهان توتەنگیل، خالیس کورتاچ، رەئوف موتلوای، سەلمان ئەراکم، تەحسین یوجەل، عیسمەت کۆنوك.)؛ حیفزی وەلدەت وەلیدە دە ئۆغلو، خەون و راستی لە ٥٣ سالدا، Cumhuriyet، ٣١ی تشرینی یەکەمی ١٩٧٦؛ جەمال ئالپمان، چەوسانەوەیەکی دینیی تەواو، Cumhuriyet، ٣١ی تشرینی یەکەمی ١٩٧٦، ئیبراهیم ئۆلگون، خویندنی ئاراستەکراو، Cumhuriyet، ٢ی تشرینی دووەمی ١٩٧٦، تاهیر نەژاد گەنجان، کتیبە(توصیە) کراوەکان، Cumhuriyet، ٦ی تشرینی دووەمی ١٩٧٦، نیازی بەرکەس، ئایین پەرستی رەگەزپەرستی، Cumhuriyet، ٣٠ی تشرینی دووەمی ١٩٧٦؛ ئیلهان سەلجوق، عەلەوییەکان، Cumhuriyet، ١٩ی کانونی یەکەمی ١٩٧٦؛ ئیلهان سەلجوق، ئەمە کتیبی قوتابخانەیە؟، Cumhuriyet، ٢٤ی کانونی یەکەمی ١٩٧٦؛ بەحریە ئوچۆك، سەرم سورما، Cumhuriyet، ١٩ی کانونی یەکەمی ١٩٧٦؛ روحی تورفان، خویندنی ئاوا، Cumhuriyet، ٢٨ی کانونی یەکەمی ١٩٧٦، ئیلهان سەلجوق، ئەخلاق و بی ئەخلاقی، Cumhuriyet، ٣١ی کانونی یەکەمی ١٩٧٦؛ فەهمی یاووس، کتیبە(توصیە) کراوەکانی زانستی دین (رەنگە زانستی زمان بیت واتە Dil نەك Din وەرگیر)؛ تورك دیلی Turk Dili، ژمارە ٣٠٥، شوباتی ١٩٧٧، ل ١٥٥–١٥٨؛ تاهیر نەژاد گەنجان، کتیبی (توصیە) کراو، Turk Dili، ژمارە ٣٠٥، شوباتی ١٩٧٧، ل ١٥١–١٥٥؛ ساتی ئەریشەن، سەبارەت بە دواپرۆگرامی زمان و ئەدەبی تورکی، Turk Dili، شوباتی ١٩٧٧، ل ١٥٩–١٦٤؛ فوسون ئالتیۆك، کتیبی فەلسەفەی (توصیە) کراو، Turk Dili، ژمارە ٣٠٥، شوباتی ١٩٧٧، ل ١٧٠–١٧٤؛ تەلعەت تەکین، هەلە زانستی و بی مەنتیقییەکان لە کتیبی ئەدەبیاتی دواناوەندی ١–دا، Turk Dili، ژمارە ٣٠٥، شوباتی ١٩٧٧، ل ١٦٥–١٧٠؛ لە کتیبی میژووی دواناوەندیدا، گوایە ئەوەی تورکە قژی لوولە، حوریەت Hurriyet، ٢٤ی شوباتی ١٩٧٧؛ لە پال ئەم جۆرە ووتارانەدا لە رۆژنامەی وەکو تەرجومان، سۆن حەوادیس، میللی غەزەتە، ئۆرتادۆغو، میللەت، هەرگون، بەیرەق یشدا ووتاری لایەنگری کتیبە دەرسیەکان بلاوکراوەتەوە.

هەلویستی نازانستی، لە تاووتوی نەکردنی کەمالیزمو ئاتاتورکچیتی لە رەهەندی کاتو شویندا، دەکەویتەوە. لەم رووەوە گەرانەوە بۆ سالانی ١٩٣٠ زۆر بە سوود دەبیت. ئاشکرایە ئەگەر سەرنجی هیلە گشتیەکانی میژووی تورك، بەشی دەروازە-ی هیلە گشتیەکانی میژووی تورك میژوو ١و٢و٣و٤، کۆنگرەی یەکەمو دووەمو سییەمو کۆنگرەکانی دواتری میژووی تورکو کۆنگرەکانی زمانی تورکی بدریت، بە کورتی ئەگەر سەرنجی تیزی میژووی تورکو تیۆری زمانی خۆر بدریت، دەردەکەویت کە لە نیوان ئەوانەی سەرەوەو ئەو بیروڕایانەی کە لە کتیبەکانی *MC* هەنو ئەو ئایدیۆلۆجیایەی دەخوازری بلاو بکریتەوە، لیکچوونیکی گەورە هەیە. با سەیری ئەم نموونانە بکەین:

نموونەی یەکەم

" ژمارەیەکی زۆر عەشیرەت کە لە رووی میژووییەوە بە شیوەیەکی رەها زانراوە ئەسلیان تورکمانە، بەم شیوەیە دەستیان کرد بە ئاخاوتن بە زمانیکی تیکەلاو لە ئیرانی- تورکی. بگرە لە خۆرهەلاتو باشووری خۆرهەلاتی ئانادۆلدا، لە ناو کوردە بە ئەسل تورکەکاندا، کەسانیك دەرکەوتوون کە بە هیچ جۆریك تورکی نازانن. بە هۆی کەموکورتیی سیاسەتی خویندنو کولتوورەوە، ئەو کۆمەلانە لە هاوولاتیان، لە کولتووری نەتەوەیی بیبەش ماونەتەوە.)) (یلماز ئۆزتونا، میژوو ٣ی ناوەندی، کتیبەکانی دەولەت، ئەستەموول ١٩٧٦، ل ٤٧٣)

ئەم بۆچوونە هیچ جیاوازیەکی نیە لەگەل ئەو دیدو بۆچوونانەدا کە لە کتیبەکانی هیلە گشتیەکانی میژووی تورك، بەشی دەروازە-ی هیلە گشتیەکانی میژووی تورکو میژوو١، میژوو ٢، میژوو ٣، میژوو ٤ دا هەن، لەگەل ئەو جۆرە تیگەیشتنەی لە کۆنگرەکانی میژووی تورکو کۆنگرەکانی زمانی تورکیدا، یاخود بە کورتی لەگەل ئەو جۆرە تیگەیشتنەی بەپیی تیزی میژووی تورکو تیۆری زمانی خۆر قبول دەکرینو دەبی قبول بکرین. بگرە

ئەوانـــەی دوایـــی، ســـەرچاوەیەکی بنـــەرەتیو دەســـت لی هەلنـــەگیراون بـــۆ کتێبـــەکانی بـــەرەی نەتـــەوەیی. لـــە بنـــەرەتدا ئەمـــە یەکێکـــە لـــە گرنگـــترین تایبەتمەندیەکانی کەمالیزمو کارێك کراوە کە زانکۆی تورکی، دادگەری تورك، بەشێکی گـەورەی "چـەپ"ی تـوركو بزووتنـەوەی "سۆسیالیسـت"ی تورکـی قبول بکەن.

" ڕەگـەزێکی گرنگـی تـری کاراکتـەری تـورك، هەسـتی گـەورەیی و بـالا دەسـتیی‌یە. ئاتـاتورك هـەولێکی زۆری داوە لـە پێنـاوی بـەردەوامیو زیـاتر ژیاندنەوەی ئەم توخمـەی سروشتی نەتـەوەیی." "یلماز ئۆزتونـا، مێـژوو ٣، ل٤٠٧)

لـەم کتێبـەدا زمانێکی حەماسی بەکاردەهێنرێت بۆ کارکردنە سەر قوتابیـان. "گرنگی‌یـەکی جیۆپۆلیتیکـی‌ی سەرســـام هێنـــەر نیشـــان دەدات." (ل-٢٨) "زستانی ١٤٥٢- ١٤٥٣ی بە ئامادەکاریەکی سەرسام هێنـەرو خوێنـاوی بـردە سەر." (ل٤٩). لە کتێبەکەدا بە ئیمپراتۆری عوسمانی دەگوترێت "ئیمپراتۆری تورکـی"و "ئیمـپراتۆری تورکیـا"، بـــە سیســـتەمی عوسمـــانی دەگوترێـــت "سیستەمی جیهان"و بە دەولەتی عوسمانیش دەگوترێت "دەولەتی جیهان".

نموونەی دووەم

" یـەکێکی تریـش لـەو هۆکارانـەی بلاوبوونـەوەی یـەك لـە دوای یـەکی تورکەکانی بە ئاراستەی جیاوازدا دەستەبەرکرد، تەندروستی‌ی مەعنەویاتی تورکی‌یـە. شـالاو بـردن بـەرەو ئاسـۆ نـەزانراوەکانو، ئامـادەیی بـۆ ئـەو مەترسـیانەی ڕەنگـە لـە هەرسـاتێکدا بێنـە پێشـەوەو ژیـان لـەناو شـەرێکی بـەردەوامی مانو نەماندا، ڕەفتارێك نیە بۆ هـەموو میللـەتێك بـە سروشـتیو ئاسایی دابنرێت. ئەم زیندوێتی‌یە ڕۆحی‌یە بە شێوەیەکی روون لە تورکەکاندا دەبینرێت. ئەم زیندوێتی‌یە کە بە درێژایی مێـژوو بەردەوامبوونی تورکـەکانی لـە شـێوەی کۆمـەلێکی بـزاودا دەسـتەبەر کـردووە، لەگـەل سـەرکەوتنەکاندا ئەوەندەی تریش زیادی کردووە. هەموو سەرکەوتنێکی عەسکەری ڕێگـەی بۆ ئامـانجێکی سیاسـی نـوی خـۆش کـردووە. گرتنـی هـەر وولاتێـك، ئـارەزووی گرتنو دەست بەسەرداگرتنی نوێی هەژاندووە.

ئەم دۆخە بیرۆکەی فەرمانرەوایی و فەلسەفەیەکی وولات گرتن (فتوحات)ی لای تورکەکان دروستکردووە. فەلسەفەی ولاتگرتنی تورکی، ئامانجی خۆی کردووە بەوەی لە سایەی داب و نەریتی تورکیدا جیهان بگەیەنێتە ئارامی و ئاسوودەیی.)) (ئیبراهیم کافەس ئۆغلو، *Altan Deliorman*، میژووی دواناوەندی ١، *Devlet Kitaplari*، ئەستەموول ١٩٧٦، ل ٨١)

خوێنەر لە بیرێتی کە فەلسەفەی وولاتگیری لە کتێبەکانی هێلە گشتیەکانی میژووی تورک، بەشی دەروازە-ی هێلە گشتیەکانی میژووی تورک، میژوو ١، میژوو ٢، میژوو ٣، میژوو ٤ دا بەزمانێکی چەند حەماسی باسکراوە. ئەگەر زمانە حەماسیەکەی ووتارەکانی کۆنگرەکانی میژووی تورک، کۆنگرەکانی زمانی تورکی، ووتارەکانی خاتوو ئافەت، د. رەشید غالب، د. شەوکەت عەزیز، پرۆفیسۆر سەدری مەقسودی، پرۆفیسۆر یوسف زیا ئۆزەر، پرۆفیسۆر ئیبراهیم نەجمی و ئەوانی تر لەگەل ئەو زمانە حەماسیەی لە کتێبەکانی بەرەی نەتەوەییدا هەیە بەراورد بکرین، یەکسەر دەردەکەوی کە ئەوانەی دووەم لە چاو ئەوانەی یەکەمدا زۆر لاوازو کەم رەنگن.

" تورکەکان رەنگیان سپی، لووتیان رێک، دەموچاویان خر، کەلەگەت و بونیادیان تەندروستە. قژیان کەمێك لوولە. سمیلی پیاوەکانیان نیمچە پرە. لە سەرچاوەکانی چاخی ناوەراستدا جوانی ی تورك وەکو نموونە دەهێنرێتەوە. تەنانەت لە ئەدەبیاتی ئێراندا ووشەی (تورك) هەندێك جار بەمانای (مرۆڤی جوان) بەکار هێنراوە." (ئیبراهیم کافەس ئۆغلو، *Altan Deliorman*، میژووی دواناوەندی ١، ل ٧٧)

بە هۆی کاراکتەری یەکخەری دەولەتی تورکەوە، سیاسەتی تورکی بەرەیەکی ناوخۆشی هەیە. لە بەر ئەوەی یەکێك لە ئەرکە گرنگەکانی سەرەك دەولەتە تورکەکان بریتی بووە لە کۆکردنەوەی تورکە پەرش و بلاوەکان، بە وریایی سەرنجی ئەوە دەدرا کە سیاسەت بەو ئاراستەیە بەرێوە بچێت.)) (ئیبراهیم کافەس ئۆغلو، *Altan Deliorman*، میژووی دواناوەندی ١، ل ٢٠١)

نموونەی سێیەم

" توركەكان كە بە درێژایی مێژوو گەلێك شەڕیان كردووە) (محەمەد كاپلان، ئەدەبیاتی دواناوەندی ١، كتێبەكانی دەوڵەت، ئەنقەرە ١٩٧٦، ل ١٣)

" تورك كە قەومێكی سوارچاكو جەنگاوەرن، بە درێژایی مێژوو، وڵاتی جۆر بەجۆریان گرتووەو دەوڵەتیان تێدا دامەزراندوون " (محەمەد كاپلان، ئەدەبیاتی دواناوەندی ١، ل ١٩)

" ئێمە دەوڵەتی وامان دامەزراندووە كە هەزاران ساڵ چەندین میللەتی لە خۆیدا كۆكردۆتەوە، ئەو میللەتانەمان بەڕێوە بردووە." (محەمەد كاپلان هەمان سەرچاوە، ل ٢٦)

" ئەم شەڕانە كە چەندین سەدەیان خایاندووە، توركیان كردووە بە قەومێكی جەنگاوەرو ئایدیالی (فەرمانڕەوایی كردن بەسەر جیهاندا)ی لادروست كردوون." (محەمەد كاپلان، هەمان سەرچاوە، ل ٣٣)

نموونەی چوارەم

" ئەمڕۆ بۆ بە دەست هێنانی سەركەوتنی نوێی وەكو (مەلازگرت)و (موهاچ) دەبی (سولەیمانی قانونی)تر، بۆ پەلاماردانی كۆشكەكانی چین و پچراندنی زنجیرەی دیلی دەبی (كورشاد)ی ترو بۆ شەڕی سەربەخۆیی و گۆڕكردنی ئیمپریالیزمی خۆرئاواو خۆرهەلات لە دەریای ئیجەدا، دەبی مستەفا كەمالی تر پی بگەیەنرین." (بیلال گورەر، مێژووی كولتوور، كتێبی خوێندن بۆ پۆلی دووەمی پەیمانگەی خوێندنی ساڵی ١٩٧٦- ١٩٧٧، ل ١٦٣)

" له توركیادا خووره‌وشتی به‌رز، ته‌نها تایبه‌ته به توركه راسته‌قینه‌كان. ئینكیشارییه‌كان* (ناتوركه‌كان)و توخمه‌كانی تر، نوقمی هه‌موو جۆره خراپه‌و بی ره‌وشتی‌یه‌كن. هۆی سه‌ره‌كی‌ی ئه‌خلاقی ئه‌م دواییه‌ی تورك، توركه ناموسولمانه بی ئه‌خلاقه‌كانن.

لای ره‌گه‌زی تورك سیفاتی چاكه‌ی (فه‌زیله‌ت) وه‌كو چاكه‌و مرۆڤایه‌تی زگماكین. ئا ئه‌مه‌یه هۆی بی به‌شی‌ی ئینكیشاریه‌كان‌و ره‌گه‌زه ناتوركه‌كانی تر له‌م سیفه‌ته چاكانه.

ره‌گه‌زی تورك رۆحیه‌تی بازرگانی تیدا نیه.

ئه‌وه‌نده به باشی ره‌فتاری له‌گه‌ل دیله ئه‌وروپاییه‌كاندا كردووه، كه پاش ئه‌وه‌ی هه‌ندیكیان ئازاد كراون، ئاهی حه‌سره‌تیان بۆ سه‌رده‌می ئه‌و دیلیتی‌یه شارستانی‌و مرۆڤانه‌یه هه‌لكیشاوه‌و، دووباره گه‌راونه‌ته‌وه توركیاو به ده‌ستی خۆیان زنجیره‌ی دیلیتی‌یان له گه‌ردنی خۆیان توند كردووه.

كاتیك كه هه‌موو كۆلانه‌كانی ئه‌وروپا وه‌كو ئاوده‌ستی گشتی وابوون، له توركیادا به هه‌زاران ئاوده‌ستی گشتی به‌جیا بنیات نراون‌و له‌وپه‌ری پاكو خاوینیدا راگیراون.

له به‌ر ئه‌وه‌ی ئه‌وروپاییه چه‌په‌له‌كان، كه قیز له هیچ شتیك ناكه‌نه‌وه، سلیان له‌وه نه‌ده‌كرده‌وه له‌و قاپانه‌دا خواردن بخۆن كه سه‌گه‌كانیان خواردنیان تیدا خواردوون، توركه كۆنه‌كان نازناوی (سه‌گه‌كان) یان داوه به فه‌ره‌نگی‌یه‌كان.

توركه كۆنه‌كان خۆیان به ئازاترین مرۆڤی سه‌ر زه‌وی ده‌زانی. ته‌نانه‌ت نووسه‌رانی دوژمنیش ئه‌م قه‌ناعه‌ته میللی‌و ره‌گه‌زیه‌یان به‌ره‌وا زانیوه.

---

* *ئینكیشاری: هیزیكی پیاده‌ی سه‌ربازی بوو له‌سه‌رده‌می ده‌وله‌تی عوسمانیدا دامه‌زراو له ناوچه جۆر به‌جۆره‌كانی ژیر ده‌سه‌لاتی ده‌وله‌ته‌وه، مندالان كۆده‌كرانه‌وه‌و له ناوه‌ندو باره‌گای تایبه‌تدا په‌روه‌رده ده‌كران‌و ده‌كرانه سه‌رباز.*

زمانی تورکی، زمانی ڕەگەزی بالایە(متفوق). ئا لەبەر ئەم قەناعەتەیان، تورکەکانی زەمانی کۆن، تەنانەت ئەو کاتانەی کە لەگەل فەرەنگی‌یە تورکی زانەکانیشدا گفتوگۆیان کردووە، (وەرگێر) یان بەکار هێناوەو دەرفەتی ئەوەیان نەداونەتی کە بە زمانی ڕەگەزی بالا قسە بکەن.

ئازایەتی‌و جەسارەتی تورکی کۆن، کە جیهانیان شەیدای خۆیان کردووە، بناغەی ڕەگەزی‌و دینی–شیان هەیە." (بیلال گورەر، هەمان سەرچاوە، ل ١٥٢)

دەکری ئەم نموونانە زیاد بکرێن. بەلام پێویست ناکات. هەر ئەم نموونە بچووکانە دەری دەخەن، ئەو ئایدیۆلۆجیایەی لە کتێبەکانی بەرەی نەتەوەییدا هەولدراوە بە قوتابیان بگەیەنرێ‌و قوتابیان قەناعەتی پێ بکەن، هیچ جیاوازیەکی نیە لەگەل ئەوەی سالانی ١٩٣٠دا. بگرە دەتوانین بلێین پرۆفیسۆرەکانی بەرەی نەتەوەیی لە پرۆفیسۆرەکانی پێشەوای مەزن غازی مستەفا کەمال هاوسەنگ (متوازن) تر بوون. بۆ نموونە پرۆفیسۆرەکانی بەرەی نەتەوەیی، وەکو خاتوو ئافەت، د. شەوکەت عەزیز بەگ، پرۆفیسۆر سەدری مەقسودی بەگ، پرۆفیسۆر یوسف زیا بەگ‌و د. ڕەشید غالب، ئیدیعای ئەوەیان نەکردووە کە سۆمەری، حیتی، خوداکانی میسر، یۆنانی، لاتینی‌و ئاری‌یەکان تورك بوون. تەنانەت سیناتۆری دانراو (لە لایەن حکومەتەوە دانراو) عادیلە ئایدا، لە ووتاریکیدا لەبەردەم ئەنجومەنی پیرانداو بەدەر لە بەرنامەی ڕۆژانەی ئەنجومەن پێشکەشی کردووە، داوای کردووە کە ئەو پەیکەری یادە وەریەی (نصب تذکاری) بۆ "خۆری حیتی" دروستکراوە، هەل بگیریت، چونکە حیتی‌یەکان تورك نەبوون. بەلام ئەمانیش وەکو پرۆفیسۆرەکانی غازی مستەفا کەمال، ئیدیعای ئەوە دەکەن کە کوردەکان تورکن، تورك ڕەگەزیکی بالایەو تواناو مافی ئەوەی هەیە نەتەوەکانی تر بەریوەبەریت.[20]

[20] *حوریەت Hurriyet، ٥ی کانوونی یەکەمی ١٩٧٧، سیناتۆری دانراو عادیلە ئایدا، داوای کرد پەیکەری یادەوەری ((خۆری حیتی)) هەل بگیریت، ل٩ .*

وەكو لە سەرەوە باسكرا، لە سالانی ١٩٣٠و سالانی دواییدا، ئیدیعا دەكراو هەول دەدرا بسەلمێنیت كە ریشەی هەموو شارستانیتی و كولتوورەكانی جیهان توركی بووەو توركەكان دایانمەزراندوون. ئەمە پروپاگەندەیەك بوو كە لە سەردەمی تاك حیزبیداو بەتایبەت لەو سەردەمەدا كە پیشەوای مەزن غازی مستەفا كەمال لە ژیاندا بوو، بە شیوەیەكی چرو بەرفراوان بەردەوامی پیدەدرا. ئەمرۆ چیتر فكری توركی و زانكۆی توركی و چاپەمەنی توركی بە گشتی، كۆمیدیای لەو جۆرەیان نیە. بەلام ئایدیۆلۆجیای "تورك بوونی كورد" وەكو خۆی بەردەوامە. دەبیٚ دیموكراتە توركەكان و بزووتنەوەی سۆسیالیستی توركی بەووردی لەسەر ئەم بابەتەو ئەم پرۆسەیە راوەستن. بۆچی لە كاتیكدا كەواز لەوانی تر هینراوە، كەچی ئیدیعای "تورك بوونی كورد)) هەر دریژەی پیدەدریٚ؟ توركە "دیموكراتەكان" كە زۆر حەساسن بەرامبەر "كەرامەتی عەلەویەكان"، "شەرەفی كریكاران" بۆچی لە

ئەم رووداوە یەكیكە لە دووریانە گەورەو دژایەتیە قوولەكان لە نووسینەوەی میژووی توركدا. لە سالانی ١٩٣٠ دا، پرۆفیسۆر سەدری مەقسودی (ئارسال)ی نوینەری قەرە ئاغاجی خۆر هەلات، خۆی بەوەوە خەریك كردبوو كە بی سەلمێنیت هەموو دنیا تورك بووە: میسۆپۆتامیا، میسر، ئیجە، رۆما، چین، هندستان، ئانادۆل و هەروەها حیتی‌یەكانیش. كەچی لە سالی ١٩٧٧دا كچی پرۆفیسۆر سەدری مەقسودی ئارسال، داوای هەلگرتنی پەیكەری ((خۆری حیتی)) دەكات، چونكە حیتی‌یەكان تورك نەبوون. بگرە بە پەیكەری ((خۆری حیتی)) دەلیت مایەی شەرمەزاری‌یە. ئەم ووتارە كە لە ئەنجومەنی پیرانی كۆماردا پیشكەشكراوە، لە لایەن ئەندامانی سەر بە (پارتی عەدالەت)ەوە پشتیوانی لی كراوە. شارەوانی ئەنقەرە ناچار بووە بۆ بەردەوام بوون لەسەر تەواو كردنی پەیكەرەكە، راپۆرت لە دەزگای میژووی تورك وەرگریت (حوریەت، ٥ی شوباتی ١٩٧٧، ل ١١). بەلام بۆ ماوەیەك كاركردن لەسەر پەیكەرەكە دواخراوە (حوریەت، ١٧ی شوباتی ١٩٧٧، ل ١١). رووداوەكەی پەیكەری ((خۆری حیتی)) نیشانی دەدات كە ناوەرۆكی رەگەز پەرستی‌ی توركی، لە ١٩٣٠یەوە تا ١٩٧٧، گۆرانیكی گرنگی بەسەردا نەهاتووە. لە هەمان كاتدا راگرتن و هەلگرتنی پەیكەریكیش بە بیانووی ئەوەی حیتی‌یەكان تورك نەبوون، هەر رەگەز پەرستی‌یە.

کاتیکدا که کەسیتی نەتەوەیی نەتەوەی کورد رووبەرووی دزیوترین پەلامار دەبیتەوە، بیدەنگن؟

وەکو لە سەرەوە روونمان کردەوە، کتیبەکانی بەرەی نەتەوەیی لە چاپەمەنی تورکیدا بە گشتی وەك "عیرقیات"، "فتحیات" و "دینیات" هەلسەنگینراون و گوتراوە ئەو بریناناەی ئەو کتیبانە لە پەروەردەو فیرکردن و بونیادی کۆمەلایەتیدا کردوویاننەوە، تەنها بە گەرانەوە بۆ ئاتاتورکچیتی و بنەما کەمالیەکان ساریژ دەکرین. ئەمە هەلویستیکی نازانستیانەیە لەسەر مەسەلەی کتیبەکانی بەرەی نەتەوەیی. ئەمە لە کاتیکدایە کە پرۆفیسۆر د. موحەرەم ئەرگین لە کۆبوونەوەیەکی رۆژنامەوانیدا کە بە ناوی نووسەرانی کتیبە دەرسیەکانی بەرەی نەتەوەییەوە لە ئەستەموول سازیکردووە، گوتوویەتی لە راستیدا کتیبە دەرسیەکانی بەرەی نەتەوەیی، گەرانەوەیەکن بۆ پرنسیپەکانی ئاتا تورك.[21]

قسەکانی پرۆفیسۆر د. موحەرەم ئەرگین سەبارەت بەوەی کە لە راستیدا کتیبە دەرسیەکانی بەرەی نەتەوەیی گەرانەوەن بۆ ئاتا تورکچیتی، راست نین. چونکە لە تورکیادا هیچ کاتیك واز لە ئاتاتورکچیتی و بنەما کەمالیەکان نەهینراوە. هەموو دەسەلاتدارەکان، لە ناخی دەروونەوە پەیوەست بوون بەو بنەمایانەوە.[22] هەندیك لە دەسەلاتداران راست و رەوان ناوی ئەم بنەمایانەیان

---

[21] لەم کۆبوونەوە رۆژنامەوانیەدا کە لە ٨ی شوباتی ١٩٧٧دا سازکراوە، پرۆفیسۆر د. محەمەد کاپلان، پرۆفیسۆر د. ئیبراهیم کافەس ئۆغلو، پرۆفیسۆر د. ئامیران کورتکان، پرۆفیسۆر د. سەبری ئۆزبایدارو د. ئەرۆل گۆنگور بەشداری‌یان کردووە.

[22] بۆ نموونە لە سەردەمی حکومەتی نایم تالودا کۆمەلیك شانۆنامە بۆ قوتابخانەکان چاپکراون کە هیچ جیاوازیەکیان لەگەل کتیبە دەرسیەکانی بەرەی نەتەوەییدا نیەو لەسەردەمی حکومەتی بلند ئەجەویتدا دابەشکراون، وەزارەتی پەروەردەش کاروباری چاپ و دابەشکردنی ئەو شانۆنامانەی جێ بە جێ کردووە. بۆ نموونە، ئەمروللا نوتقی، ریگای سەرکەوتن، Devlet Kitaplari، ئەنقەرە ١٩٧٣؛ سەمیحە تورك یلماز، چەند بەختەوەرە ئەوەی دەلیت تورکم، Devlet Kitaplari، ئەنقەرە ١٩٧٣.

هیناوەو بە روونی داکۆکیان لی کردوون. هەندیکیشیان بە نهینی و بێ ئەوەی ناویان بینن. کتیبە دەرسیەکانی بەرەی نەتەوەیی راستو رەوان ناوی ئەم بنەمایانە دینن و داکۆکیان لی دەکەن. لەم رووەوە ئیمە ئەو قسەیە بە راست نازانین کە دەلیت کتیبە دەرسیەکانی بەرەی نەتەوەیی گەرانەوەن بۆ ئاتاتورکچیتی و وەکو "هەولدان بۆ دریژە پیدانی کەمالیزم" ئەو کتیبانە هەلدەسەنگینین. لە لیکۆلینەوەکانی داهاتوومانـدا هەول دەدەین نیشانی بدەین کە پیشەوای مەزن غازی مستەفا کەمال و دەسەلاتدارەکانی دواتر، پەیوەندی ناوەکی- دەرەکی ی چەند چرو بەرفراوانیان لەگەل شیخەکانی "خۆرهەلات"دا (ئەوانەی بە تورك بوونی خۆیان راگەیاندووە، هاوکاری یان کردووەو خودیتی رەسەنی خۆیان رەتکردۆتەوە) دامەزراندووەو دریژەیان پیداوەو، چۆن هانی ئیمتیازە کلاسیکی یەکانی ئەو شیخانە دراوە.

کەوابی دەبی بە چەمکیکی تر مەسەلەی کتیبە دەرسیەکانی بەرەی نەتەوەیی تاووتوی بکەین، نەك ئایدیۆلۆجیای ئاتاتورکچیتی. ئەم چەمکە بنەرەتیە، چەمکی "زانست"ە. میتۆدی زانستی واپیویست دەکات فاکتەکان و لە ناویشیاندا ئاتاتورکچیتی، لە رەهەندی کات و شویندا وەربگیرین و تاووتوی بکرین. میتۆدی زانستی فاکتەکان لە چوارچیوەی یەکیتی یەك و لەناو پرۆسەی کارتیکردن لە فاکتەکانی ترو کارتیکران لەوانەوە، تاووتوی دەکات. تیگەیشتنیکی کۆنکریتی لەسەر فاکتەکان، پەیوەندیە فاکتی یەکان و، پەیوەندیە ناوەکی یەکانیان و دژایەتی و گۆرانەکانیان بەدەست دینێ. لە میتۆدی زانستیدا راستی، "حەقیقەت" تاکە یەك پیوەری هەیە. ئەویش فاکتەکانە. کەسەکان نابنە پیوەری راستی، میتۆدی زانستی بە شیوەیەکی بەردەوام لەسەر ئەوە راناوەستیت کە فلانە پرۆفیسۆر چۆن کتیبی نووسیوە. بە شیوەیەکی گشتی لەسەر چۆنیەتی بەدەستهینانی زانیاری رادەوەستیت. ئەمەش پیویستی بە ئاشکرا کردنی ئەو جیاوازیانە هەیە کە لە نیوان پرۆفیسۆرەکانی بەرەی نەتەوەیی و پرۆفیسۆرەکانی تردا هەیە، لە روانگەی تیروانین بۆ فاکتەکان و تیگەیشتن و باسکردنی فاکتەکانەوە.

مەسەلەی کتێبە دەرسیەکانی بەرەی نەتەوەیی جارێکی تر دەریخست کە رەخنە لە تورکیادا چەند لاوازو بێ ریشەیە. هەندێ شت، بۆ نموونە کەمالیزم، ناخرێنە ژێر رەخنەوە. ئەمە لە کاتێکدایە کە رەخنە لە بناغەی میتۆدی زانستیدایەو پرۆسەیەکە دەستی لێ هەڵناگیرێت. هەرچەندە بەشێکی چاپەمەنی تورکیو "چەپ"ی تورکیش، رەخنەیەکی توندیان ئاراستەی کتێبە دەرسیەکانی بەرەی نەتەوەیی کردووە، بەلام کەمالیزمو بیروبۆچوونی تێزی مێژووی تورکو تیۆری زمانی خۆر نەگرتووە، کە بناغەی ئەو کتێبانە پێک دێننو لەگەڵیاندا یەکێتی‌یەکی ئۆرگانی‌یان هەیە. نەیانتوانیوە رەخنەیان بکەن. بگرە گوتوویانە بە گەرانەوە بۆ ئەوانە دەتوانین "رزگاری" بەدی بێنین. بەمەش هەوڵیانداوە وای نیشان بدەن کە هیچ پەیوەندیەک لە نێوان کتێبە دەرسیەکانی بەرەی نەتەوەییو ئەم بنەمایانەی کەمالیزمدا نیە.

فکری تورکی، "چەپ"ی تورکو بزووتنەوەی "سۆسیالیست"ی تورکی، کە زوو زوو چەمکی وەک دیموکراسی، ئازادی فکرو بە دیموکراتی کردنی وولات بەکاردێنن، ناچارن بەووردی لەسەر کەمالیزمو ئاتاتورکچێتی راوەستن. بۆ نموونە هەتا ئێستا دەگوترا "کەمالیزم رزگاریخوازی نەتەوەییە، ئێمە یەکەمین شەری رزگاریمان لە جیهاندا بەرپا کرد، بووین بە پێشرەوی هەموو نەتەوە ستەملێکراوەکان". لافی ئەوە لێدەدرا کە رێگە دان بە گوتنی ئەم قسەیە، ئازادی بیرکردنەوە بووە. ئەمە لە کاتێکدایە کە مەسەلەی سەرەکی ئەمە نیە. ئەوەش راست نیە کە کەمالیزم بزووتنەوەی رزگاری نەتەوەیی بووە. ئەگەر تەماشای فاکتەکانو ژیانی واقیعی بکرێت، دەردەکەوێت کەمالیەکان بە هاوکاری کردن لەگەڵ ئیمپریالیزمی ئینگلیزیو فەرەنسیدا کوردستانیان دابەشو پارچە پارچە کردووەو نەتەوەی کوردیان خستۆتە ژێر باری ستەمەوە. ئایدیۆلۆجیایەک کە بەهاوکاری کردن لەگەڵ بەهێزترین دەولەتە ئیمپریالیزمەکانی سەردەمدا نەتەوەی کوردی خستبێتە ژێ باری ستەمەوە، ناتوانێت ببێتە پێشرەوی نەتەوە ستەملێکراوەکان. کەمالیەکان، تەنانەت ئەو

کاتەی کە دەیانگوت یەکەمین شەری رزگاری نەتەوەیی ئیمە کردمانو بووینە پیشرەوی هەموو نەتەوە ستەملیکراوەکان، کاریان بۆ ئەوە دەکرد کە نەتەوەی کورد بخەنە ژیر باری ستەمی خۆیانەوە. مەسەلەی بنەرەتی، بۆ نموونە گفتوگۆ کردنە لەسەر ئەم پرۆسەیە. بەلام بەشیکی گەورەی فکری تورکی، "چەپ"ی تورکو بزووتنەوەی "سۆسیالیست"ی تورکی، لەگەل بۆرجوازی خۆیانو هیزە عەسکەری- مەدەنییە کاریگەرەکاندا هاوکاری دەکەن، بەرتیلیان دەدەنێ، وەك چۆن خۆیان دەدزنەوە لەوەی گفتوگۆ لەسەر ئەم بابەتە بکەن، داکۆکی لە ئازادی بیروڕای ئەوانەش ناکەن کە بیری لێ دەکەنەوە.

بەلام هەر بزووتنەوەیەك کیشەی نەتەوەی کوردی بەرنامە ریژ نەکردبیت، ناتوانیت لە دیموکراتیزەکردنی تورکیادا داریك بنیتە سەر بەردیك. خەباتی دیموکراسی بە پشتگوێ خستنی کیشەی نەتەوەی کوردو، بەرتیل دان بە بۆرجوازیو ناوەندە عەسکەری- مەدەنییە کاریگەرەکان ناکریت. داکۆکی لە ئازادی بیرکردنەوە ناکریت.

زنجیرەی کتیبە چاپکراوەکانی دەزگای چاپو پەخشی سەردەم

١-پیکاسۆ	ئینگو والتەر	و. زۆراب
٢-خوان	ئەفلاتوون	و. ئاوات ئەحمەد
٣-مارا=ساد	پیتەر ڤایس	و. شیرزاد حەسەن
٤-دنیای شتە بچووکەکان	ریبوار سیوەیلی	
٥-جەژنی لەدایکبونی کەرویشکە خرپن	ئەلیسۆن ئەتتلی	و. تۆفیق ئەحمەد عبدالله
٦-هیلانە	حسین عارف	
٧-راپەرینی شیخ سەعیدی پیران	رۆبەرت ئۆلسن	و. ئەبوبەکر خۆشناو
٨-هوشیاریی ئابووری	فوئاد تاهیر سادق	
٩-بینای هونەری لە کورتە چیرۆکی کوردیدا	ئەحلام مەنسور	
١٠-کوردو کوردستان	د. ولید حمدی	و. محەمەد نوری تۆفیق
١١-زمانی ئاگایی، ئاگایی زمان	عبدالمطلب عبدالله	
١٢-بەهەشتی ئەوبەر پردەکە	ریبوار حەمە رەحیم	
١٣-مستەفا سائیب ئەستیرەگەشەی	کەمال رەئووف محەممەد	
١٤-رووەك و پزیشکیتی میللی کوردی	کەمال جەلال غەریب	
١٥-زستانە خەون	گولی تەرەقی	و. دلاوەر قەرەداغی
١٦-هاورینامە بۆ میژووی کوردستان	هاوریێ باخەوان	
١٧-پیدرۆ پارامۆ	خوان رۆلفۆ	و. ئازاد بەرزنجی و ریبوار سیوەیلی
١٨- ئاغا و شیخ و دەولەت	مارتین فان برونەسن	و. کوردۆ
١٩-پالمە خۆی		و. ریبوار رەشید
٢٠-چراکانی سەر هەلەموت	شیرکۆ بیکەس	
٢١- گۆران وگەران بەدوای یەقینذا	عەتا قەرەداغی	
٢٢- کتیبی (ژن)	کەژاڵ ئەحمەد	
٢٣- ریویەکی سەیر		و. حەمە رشید
٢٤- لە پەراویزی میژووی ئەردەلاندا	نەوشیروان مستەفا ئەمین	
٢٥- میژووی ئارامییەکان	شاسوار. خ هەرشەمی	

٢٦-٣٣ گولله	ئیسماعیل بیشکچی	و. ئاسۆس ئەحمەد هەردی
٢٧- دیوانی بیکەس	کۆکردنەوەی ئومید ئاشنا	
٢٨ کیژی کاپیتان	ئەلیکساندەر پووشکین	و. محەمەد حەمە صالح
٢٩- سێ دلۆپە خوین		و. محەمەد کریم
٣٠- پاشماوەی خیلەکان	عطا محمد	
٣١- سەلیقەی زمانەوانی	د. حسین محمد عزیز	
٣٢-کیمیاگەر	پاولو کوئیلو	و. ئەبوبەکر خۆشناو
٣٣-کوردستانی عیراق سەردەمی قەلەمو موراجەعەت	نەوشیروان مستەفا ئەمین	
٣٤-کیشەی کەسایەتی یاسایی نیونەتەوەیی گەلی کورد	د. مارف عومەر گوڵ	
٣٥- لەتاریکییەوە بۆ رووناکی		و. جەمال میرزا عەزیز
٣٦-بیرەوەریەکانی تەیمووری لەنگ		و. حەمەی حەمە سەعید
٣٧-کوردستانو راپەرینەکانی کورد	مستەفا یامولکی	و. شیرزاد کریم، ئا: سدیق سالح
٣٨-بەفرنووس	دلشاد عبدالله	
٣٩-دۆن کیشۆت	سیرڤانتیس	و. کاکە وەیس
٤٠-چەند بابەتیکی میژوویی	د. جەبار قادر	
٤١-زیری ناو زبڵ/لیکۆلینەوە	د. فەرهاد پیرباڵ	
٤٢-سیبەرو هەتاو/ هونەری	نامق عەلی قادر	
٤٣- سیاسەت بە هەلەیدا بردین	بزورگی عەلەوی	و. هەژار جلال فهمی
٤٤- بەتەنیشت سیاسەتەوە	ستران عبدالله	
٤٥-کلیلەکانی دەروازەی ناسینی خەلکو خودی خۆمان	دۆن بایرونو رۆبرت ئا. بارۆن	و. مستەفا پەژار
٤٦-گولدانی خالی/ چیرۆکی منداڵان		و.موژە محمد حەمە باقی
٤٧-مرۆڤو دەوروبەر/ رووناکبیری	مسعود محمد	
٤٨-گۆڤاری گزنگ/ لیکۆلینەوە	نەوزاد علی ئەحمەد	
٤٩-کتیب	کەریم دەشتی	
٥٠-عەقلی خیل	بیستون شەوکەت	
٥١-لە "عەممان"ەوە بۆ "ئامیدی"	عەلی سەیدۆ گەورانی	و. تالیب بەرزنجی

٥٢–چەند ویستگەیەکی فیکریو ئەدەبی	ئازاد بەرزنجی	
٥٣–گەردون لەروانگەی زانستەوە	عەبدولرەحمان فەرهادی	
٥٤–میری چکۆلە		و. ناصر حسامی
٥٥–سی شانۆ نامەی چیخۆڤ	عوسمان چیوار	
٥٦–جوگرافیای کوردستان	عەبدوللا غەفور	
٥٧–قەدەغە شکینی	مەولود ابراهیم حەسەن	
٥٨–دەسەلآت و جیاوازی	مەریوان وریا قانیع	
٥٩–خەونەکانی دیلە گورگ	جەنگیز ئایتماتۆڤ	و.جەوهەر کرمانج
٦٠–کارنامەی ئەردەشیری بابەکان		و. شاسوار خ. هەرشەمی
٦١–ئای لە ڤیلیا لە ڤیلیا	کاروان عومەر کاکە سوور	
٦٢– پەندی پیشینان	شیخ محمدی خال	
٦٣– لە هونەرمەندە بلیمەتەکانی جیهان		و. محمد عارف
٦٤– نان و شەراب	ئینازیۆ سیلۆنە	و. رزگار ئەمین نەژاد
٦٥–ژنیك و دوو پیاو	لیۆنارد فرانك	و.شیرکۆ بیکەس
٦٦–کاروانی بی کۆتایی	محمودی مەلا عیززەت	
٦٧–وشیاری فەلسەفی	فوئاد تاهیر سادق	
٦٨–سلیمانی شارە گەشاوەکەم	جەمال بابان– ئاسۆ بابان– ئومید خالید	
٦٩– (گۆڤاری نزار)		
٧٠–رامبۆ و زەمانی پیاو کوژان		و.غفور صالح عبدالله
٧١–خوریی زیرین		و. محمەد حەمە صالح توفیق
٧٢–ئەفسانەی کوردی	م.ب. رودینکۆ	و.عەزیز گەردی
٧٣–تورکیا لە سەردەمی گۆراندا	محمد نورالدین	و.ئازاد بەرزنجی
٧٤–گەشتیك بەکۆماری مەهاباد	بەکر عبدالکریم حەویزی	

نرخی (٣٠) سی دینارە